

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

anglistika-amerikanistika/etnologie

Klára Veselá

**Strukturální analýza tricksterských mýtů
severoamerických indiánů (případ prérijních kultur)**

**Structural Analysis of Trickster Tales and Myths of Native
Americans of North America (illustrated on the example of
the tribes of Plains and Prairies)**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

Beru na vědomí, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorského zákona v platném znění, zejména skutečnost, že Univerzita Karlova v Praze má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona.

V Praze dne.....

Poděkování:

Děkuji svému vedoucímu práce za cenné rady a připomínky. Rovněž děkuji svým rodičům, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Abstrakt

Abstrakt: Cílem diplomové práce je analyzovat vybrané severoamerické tricksterské mýty, zejména ty, které mají původ v préríjních kulturách, pomocí metody strukturální analýzy. Inspirací je přístup Claude Lévi-Strausse. Jím definované pojmy jako mytém, grupa mýtů a formální struktura mýtů jsme použili při rozboru tricksterských mýtů a pokoušeli se najít skryté významy motivů, tzv. sémantické významy mytémů, které se v mýtech vyskytují. Zaměřili jsme se význam směru dolů a nahoru, mytém změny a získání nových schopností, na význam touhy, prvočísla a zdvojení či duality. Jmenované mytémy jsme nejprve izolovali v několika mýtech a následně jsme analýzou formální struktury těchto mýtů naznačili jejich možný význam.

Klíčová slova: Severní Amerika, mýty, trickster, strukturální analýza

Abstract

Abstract: The aim of the thesis is to analyse selected trickster tales of Native Americans of North America with focus on the tales of the tribes of Plains and Prairies. The method took inspiration from Lévi-Strauss's structural analysis. We use Lévi-Strauss's terms such as mytheme, group of myths or formal structure of a myth to analyse and find a hidden meaning in a selected group of trickster tales. We call the 'hidden meaning' the semantic meaning of a mytheme. We focused on the following mythemes: direction down and up, change and getting new physical abilities, one's ambition or wish, a prime number, duality of a mytheme. The mythemes listed above were analysed in terms of their formal structure. Then we suggested the semantic meaning of the mythemes.

Keywords: North America, myths, trickster, structural analysis

Obsah

Poznámka k přepisům lakotských jmen	9
Úvod.....	10
1. Kulturně-geografická charakteristika areálu.....	10
2. Trickster.....	13
3. Cíle a úkoly práce, shrnutí výchozích poznatků	15
1. Metodologie	20
1.1 Mytém	20
1.2 Formální struktura mýtu.....	21
1.3 Poziční význam mytému	22
1.4 Grupa mýtů	22
1.5 Transformace mýtů	24
1.6 Architektonika, kód, sdělení	27
2. Grupa mýtů o slepém muži	32
3. Chápání směrů.....	39
3.1 Směr dolů	39
3.1.1 Síla malá, opakovaně prosazovaná.....	39
3.1.2 Síla velká, jednorázová	40
3.1.3 Srovnání obou špatných směrů	42
3.2 Směr vzhůru, prohození otvorem	45
4. Touha, přání, snaha	48
4.1 Touha naplněná, touha nenaplněná	48
4.2 Touha ženská a její transformace.....	51
5. Číslo čtyři a jeho sémantický význam v roli mytému	55
5.1 Tři mýty o stvoření světa	55
5.2 číslo čtyři a čtyři plus jedna jako mytém	58
5.3 Prvočíslo	60
6. Dualita	64
7. Závěr.....	67
Příloha 1, tabulka jazyků kmenů plání a prérií	71
Příloha 2, mapy kulturních areálů	72
2. Pláně a prerie	73
3. Oblast velkých pánví	74
4. Jihozápad.....	75

Bibliografie:76

Poznámka k přepisům lakotských jmen

Lakotština je jazyk, který má ve srovnání s češtinou více fonémů. Zároveň ani ona, ani ostatní nářečí siouxkého jazyka nemá zavedenou jednotnou transkripci. Zápis, který ve své knize¹ užil J. F. Ullrich je fonemický, a tudíž velmi přesný. Lakotština, na rozdíl od češtiny, obsahuje celou řadu velárních, post-velárních, glotálních a nosových hlásek, které jsou díky Ullrichově transkripci jazyka snadno rozlišitelné od běžných hlásek české (a anglické) abecedy. V této práci ale uvádíme lakotská slova tak, jak je zvykem je přepisovat do angličtiny, čímž je fonemické bohatství jazyka výrazně redukována. Místo Íŋyaŋ (kámen) píšeme Ínyan, namísto Wakǰáŋ Tǰáŋka uvádíme Wakan Tanka apod.

¹ Stručný úvod do lakotského jazyka je součástí knihy ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi*. 1.vyd. Praha: Argo, 2002. 383str. ISBN 80-7203-378-6

Úvod

1. Kulturně-geografická charakteristika areálu

Tato práce se zabývá analýzou specifické skupiny mýtů, které jsou součástí kultury několika kmenů indiánů Severní Ameriky. Výběr kmenů se řídil zejména dostupností autentických a relevantních primárních textů – překladů mýtů získaných přímo od nativních informátorů. Většina mýtů, se kterými jsme pracovali, je tak uvedena ve sbírkách sto i více let starých. Hledisko dostupnosti výzkumného materiálu je rovněž hlavním důvodem toho, že všechny zkoumané mýty, až na několik výjimek, náleží do kulturního areálu prérijních indiánů, zejména Dakotů a Lakotů. Důvodem druhým je autorčin dřívější odborný zájem o tento areál².

Před tím, než se budeme věnovat samotné strukturální analýze, uvádíme zde stručnou kulturně-geografickou charakteristiku areálu nazývaného Pláně a prerie. Původní obyvatelé tohoto areálu jsou pro většinu Evropanů předobrazem typického severoamerického indiána. Je přitom s podivem, že prérijní kultura, jak je nejčastěji reprezentována, se rozvíjela poměrně krátkou dobu. Před tím, než se v oblasti rozšířil kůň, tzn. kolem roku 1700³, byli obyvatelé žijící v této oblasti polokočovnými zemědělci a sběrači. Teprve po rozšíření koně a ovládnutí jízdního umění se z těchto kmenů stali nomádští lovci, kteří svůj život řídili podle výskytu a přesunů velkých bizoních stád. Pláně a prerie se nazývá oblast ohraničená na východě údolím řeky Mississippi a Skalistými horami na západě. Severní hranici tvoří řeka Saskatchewan a na

² VESELÁ, Klára. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. 44 l. Vedoucí postupové práce: Mgr. Zuzana Korecká.

³ Jak je uvedeno na str. 19 v BASTIAN, Dawn E., MITCHELL, Judy K.. *Handbook of Native American Mythology*. 1st edition. New York: Oxford University Press, 2004. 295 pages. ISBN 978-0-19-534232-1

jihu oblast ohraničuje řeka Rio Grande. Zatímco na západních pláních je podnebí velmi suché, a vegetaci tak tvoří převážně nízké traviny, na východě jsou srážky častější, půda je bohatší na živiny a tráva je vyšší. Před příchodem a rozšířením Evropanů byla tato oblast domovem nejen tisícíhlavých stád bizonů, ale i vidloroha amerického, kojota, vlka a medvěda. Pro kultury západní části areálu byla charakteristická závislost na bizonech, téměř žádný sběr divoce rostoucích rostlin, žádný rybolov ani zemědělství, stavba týpí, dokonalé využití bizona a jelena na potravu i výrobu nástrojů a oděvů a geometrické zdobení. V těchto kulturách se společnost dělila do skupin a společenství, např. do válečnických skupin. V čele vesnice stál náčelník, jehož titul ale nebyl dědičný a který neměl pravomoc určit svého následníka. V čele vesnice stanul zpravidla muž, který byl považován za velmi moudrého nebo za velmi schopného v boji. Náčelník spolu s radou starších řídil kmen nebo vesnici.

Nejznámějším náboženským rituálem indiánů plání a prérií je zřejmě tanec slunce (Sun Dance), dále očistný obřad potní chýše (initipi), válečné tance (scalp dances) a zvyk mužů vydávat se na posvátné místo, nejčastěji horu, a zřít se jídla a vody na tak dlouho, dokud nemá dotyčný vize. Ještě jednou zdůrazňujeme, že tyto kulturní atributy kmenů západních plání jsou relativně mladé a jejich vznik byl umožněn až s rozšířením koně. Kmeny, které asociujeme se západní částí areálu, jsou Černonožci (Blackfoot), Gros Ventre, Assiniboinové, Crow, Siouxové a Dakotové, Čejeni a Arapaho. Kultura podobná té, která se rozšířila na západních pláních, se dále objevuje i u Kiowů a Komančů.

Kultura východní části areálu, kterou označujeme jako prérijní kulturu, je starší. Kmeny v tomto území nekočovaly stále, ale zakládaly trvalejší vesnice, jejichž obyvatelé pěstovali kukuřici. Lov byl pouze sezónní záležitostí. Mezi kmeny východních prérií patří Arikarové, Pawnee, Hidatsové, Mandanové. Ponca, Omaha, Oto Missouri a Osagové. U těchto kultur je patrný vliv vysoce rozvinuté Mississipské kultury, která měla své základy

v prehistorických kulturách mexických. Najdeme tu tak mísení vlivu kultur plání a prérií a kultur mexických. Pro kmeny východních plání jsou charakteristické domy zpola vyhloubené v zemi, obřadní a náboženská společenství, soukromé oltáře na obětiny a také kalumet a obřad dýmky míru.

Areál plání a prérií byl však ovlivněn rovněž svými západními sousedy, kmeny Šošonu, Sališů a Šahaptiů. Jejich mytologie byla zaměřená na Kojota, trickstera a kulturního hrdinu. Tato postava, ať už představovaná kojotem, nebo jiným zvířetem, se stala důležitou součástí mytologií zejména západních kmenů.

Z jazykového hlediska je areál plání a prérií rozdělen do dvou jazykových rodin. Příslušnost kmenů je patrná z tabulky v příloze 1.

Stejně jako v jiných částech Severní Ameriky, i na Pláních a prériích začaly kultury tamních kmenů rychle zanikat s tím, jak lovci kožešin, vojáci a osadníci začali osidlovat území dříve obývaná indiány. Běloši vyměňovali žádané bobří a bizoní kožešiny za nádoby, korálky a příkrývky a indiáni se brzy stali závislí na nově získaném náčiní, což způsobilo ztrátu jejich soběstačnosti. Zánik původní kultury a způsobu života kmenů obývajících pláň byl uspišen drastickým snížením počtu bizonů v oblasti. Zatímco indiáni bizony lovíli, aby získali potravu, lovci kožešin zvířata zabíjeli po stovkách často pro zábavu. Když se střelné zbraně rozšířily i mezi indiány, brzy rozvrátily rovnováhu sil mezi jednotlivými kmeny a nemoci původem z Evropy měly na populaci původních obyvatel Ameriky ničivý efekt. Konflikty mezi bělochy a indiány byly stále čtenější s tím, jak přistěhovalci zabírali stále více

indiánských území. V roce 1880 byli původní obyvatelé z rozhodnutí federální vlády přesunuti do rezervací.⁴

2. Trickster

V této kapitole se pokusíme o stručnou charakteristiku složitého a nejednoznačného archetypu kulturního hrdiny nazývaného trickster. Informace jsme čerpali z Radinovy práce *The Trickster*, z Ullrichova úvodu ke knize *Mýty Lakotů* a z *Handbook of Native American Mythology*. Na úvod citujeme výmluvnou pasáž z *The Trickster*:

„Symbol, který trickster ztělesňuje, není statický. Skrývá v sobě příslib odlišnosti, příslib božskosti a lidskosti. Právě to je důvod, proč se každá generace vždy znovu zabývá interpretací trickstera. Žádná generace jej plně nepochopila, ale žádná generace se bez něj neobejde. Pro každou z generací bylo nezbytné, aby jej zahrnula do všech svých náboženství, do představ o stvoření světa, navzdory tomu, že si uvědomovala, že tato postava se zcela nehodí ani do jedné z koncepcí, protože trickster představuje ne pouze neurčitou a dávnou minulost, ale rovněž neurčitou přítomnost, která se skrývá v každé jednotlivé osobě. Právě to je důvodem jeho univerzální a neustálé přitažlivosti a půvabu. A tak se stal symbolem čehokoliv pro kohokoliv – božstvo, zvíře, lidská bytost, hrdina, šprýmař, ten, který je starší než dobro a zlo, ten, kdo jde proti pravidlům, ten, kdo se jim podřizuje, ničitel a tvořitel. Když se mu smějeme, on se na nás šklebí. Co prožívá on, prožíváme i my.“⁵ Tak uvažuje Paul Radin o postavě, která je ústředním hrdinou mýtů, které v této práci analyzujeme. Trickster je

⁴ Údaje v úvodu jsou čerpány z knih BASTIAN, Dawn E., MITCHELL, Judy K.. *Handbook of Native American Mythology*. 1st edition. New York: Oxford University Press, 2004. 295 pages. ISBN 978-0-19-534232-1, str. 18-20 a JOHNSON, Michael G., HOOK, Richard. *Encyclopedia of Native Tribes of North America*. 3rd edition. Ontario: Firefly Books Ltd., 2007. 320 pages. ISBN 978-1-55407-307-8, str. 79-141

⁵ RADIN, Paul. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. str. 168-169

postava nejednoznačná a její přesná charakteristika je obtížná. V následujícím odstavci se pokusme shrnout základní rysy tohoto kulturního hrdiny.

Trickster je postava, která se objevuje v mýtech a legendách kultur celého světa. Význam trickstera z hlediska psychologického, náboženského nebo společenského se pokoušelo formulovat mnoho vědců, z nichž nejznámější je zřejmě Paul Radin. Šibal-trickster je ve většině případů, i když ne vždy, rodu mužského a ztělesňuje v sobě mnoho protikladných psychologických a povahových aspektů a rysů a vzorců chování. Indiáni Severní Ameriky považují trickstera za tvůrce světa v jeho dnešní podobě (více v kapitole 5). Bývá považován za mytickou postavu, která pojmenovala rostliny a zvířata a naučila lidi a zvířata, jak žít, projevovat emoce a také jak používat oheň. Trickster ovšem není jen tvůrce a dárce ohně. Zároveň je to šibal, který lidem a zvířatům škodí, tropí si z nich žerty a řídí se výhradně svými tělesnými potřebami. V některých mýtech trickster lidi či zvířata přelstí, jindy je odhalen a potrestán či zabit, ale později tento hrdina vždy ožije. Jinými slovy, trickster je zároveň kulturním hrdinou i šaškem a rošťákem.

V severoamerických mýtech vystupuje v roli trickstera několik zvířat, jejichž role je vždy stejná. Badatelé dříve rozdělovali tricksterské mýty do kategorií podle hrdiny, který trickstera představuje. Kojot byl nejčastějším hrdinou mýtů kmenů původem západně od řeky Mississippi. Nanabush (varianty tohoto jména zní např. Manabozho, Winabojó) se vyskytoval na severovýchodě Severní Ameriky. Na severozápadě kontinentu představoval trickstera havran a na jihovýchodě to byl králík. Zajíc a Iktómi, pavouk, byli hrdiny tricksterských mýtů, které si vyprávěly kmeny náležící k siouanské jazykové rodině (viz příloha 1). V severní oblasti Skalistých hor a v areálu velké náhorní plošiny představoval trickstera Napi. Všechny jmenované postavy mají společné to, že ztělesňují člověka a jeho nejnižší tělesné potřeby a pudy. To, jaké zvíře trickstera představuje, pro nás není podstatné. Někteří badatelé,

např. Erdoes a Ortiz⁶, našli paralelu mezi severoamerickým Kojotem a řeckými a římskými bohy, kteří některými povahovými rysy připomínají postavu trickstera. To nás vede k úvaze o univerzálnosti a významu trickstera v kultuře obecně.

Všichni výše jmenovaní severoameričtí tricksteři v sobě spojují postavu tvůrce i ničitele-šibala. Konkrétní mýtus na příkladu lakotského Iktómiho uvádíme později v kapitole číslo 5.

Trickster a tricksterské mýty jsou zrcadlem dobrých i špatných a nízkých stránek lidské povahy. S tricksterem jako kulturním hrdinou se můžeme ztotožnit, protože nás učí smát se, zároveň nám však říká, co odporuje morálce a zásadám lidského soužití a jak se nemáme chovat.

3. Cíle a úkoly práce, shrnutí výchozích poznatků

Tato diplomová práce navazuje na postupovou práci *Strukturálně antropologický pohled na tricksterské mýty Severní Ameriky*⁷. Jejím hlavním cílem bylo konfrontovat výsledky psychologizujícího a komparativního rozboru mýtů o tricksterovi tak, jak jej představil Paul Radin⁸, s rozbohem, který vychází ze zásad metody strukturální analýzy. Než se touto metodou budeme zabývat podrobně v následujících kapitolách, seznámme se s jejími základními zásadami a cíli. Hlavním zdrojem pro naši práci se staly práce Lévi-Strausse.

Strukturální analýza je v mnoha ohledech specifická a liší se od dříve používaných metod, které folkloristé a etnologové aplikovali při rozboru mýtů. Vychází z předpokladu, že

⁶ BASTIAN, Dawn E., MITCHELL, Judy K.. *Handbook of Native American Mythology*. str. 210

⁷ VESELÁ, Klára. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. 44 l. Vedoucí postupové práce: Mgr. Zuzana Korecká.

⁸ RADIN, Paul. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. 160

v mýtu se může stát prakticky vše, a jak uvádí Lévi-Strauss, „události jako by nepodléhaly žádnému zákonu logiky či continuity, (...) každý myslitelný vztah je možný“⁹ To nás přivádí k otázce, proč se jednotlivé mýty kultur, které spolu nikdy nemohly přijít do styku,¹⁰ ve své struktuře navzájem tolik podobají, jestliže jejich obsah byl formulován izolovaně a ve zcela jiném prostředí. Strukturální antropologie se na tuto otázku pokouší odpovědět nikoliv tím, že hledá přesné významy, které se pojí k určitým mytologickým motivům (nazývejme je archetypy), ale naopak nám říká, že vztah mezi tím kterým motivem a jeho významem je zcela arbitrární. To pro folkloristu analyzujícího určitý soubor příběhů znamená podobně „revoluční“ přístup k problému jako pro lingvistu de Saussurova strukturální analýza jazyka. Stejně jako de Saussure a jiní lingvisté operují s pojmem foném, morfém a sémantém, Lévi-Strauss definuje pro etnologii mytém jako konstitutivní jednotku mýtu. V ideálním případě etnolog, který postupuje podle teorií strukturální analýzy, hledá mytémy v příbězích na úrovni jednotlivých vět. Tyto mytémy by měly být definovány co možná nejobecněji, aby byla analýza a následná komparace co možná nejsrozumitelnější a nejjednodušší.

Pro strukturální rozbor a hledání jednotlivých mytémů v postupové práci¹¹ byly použity mýty z Thompsonovy sbírky *Tales of the North American Indians* a Ullrichovy knihy *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi*. Strukturální analýzou bylo v práci izolováno a popsáno šest mytémů, které mají tricksterské příběhy společné.

⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: *Syrové a vařené*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. 423str. ISBN 80-7203-644. s. 183

¹⁰ Lévi Strauss například uvádí podobnost mezi mýty jihoamerických indiánů a mýty evropskými zabývá např. v *Syrové a vařené* na str. 336-7

¹¹ VESELÁ, Klára. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. 44 l. Vedoucí postupové práce: Mgr. Zuzana Korecká.

Prvním z nich je hlad, nedostatek potravy či proces získávání něčeho k snědku obecně. Tento mytém je, jak ukázal rozbor, téměř vždy spojen s druhým – s písní neboli magií slova, kterou v sobě skrývá artikulovaný hlasový projev. Základní dvojici hlad – píseň pak mnohdy doplňuje mytém třetí, kterým je násilná smrt, v závislosti na tom, zda je první mytém (hlad) vystřídán motivem zcela opačným (nasyčení). V případě, že hlad zůstává v mýtu neukojen, je doplněn motivem tricksterovy smrti. Pokud je tomu naopak a tricksterovi se podaří se zasytit, pak se jedná o smrt jeho kořisti, případně nepřítele. Čtvrtým mytémem, který je v postupové práci zmiňován, je část tricksterova těla. Ve většině příběhů obsahujících tento mytém se vyskytuje penis nebo řiť. Ty jsou v příbězích zraňovány či mrzačeny ohněm, nožem nebo jiným způsobem, přičemž důležitým prvkem procesu mrzačení je v mýtech fyzická bolest, kterou trickster cítí.

Kromě prožívání bolesti se motiv části těla pojí s mytémem pátým, kterým je číslo čtyři. Maximálně čtvero opakování určitého úkonu či nově nabyté dovednosti a následné porušení tohoto tabu, které se ke čtyřce váže, má v mýtech stejný důsledek jako výskyt motivu části těla, tedy fyzickou bolest. Dva posledně zmiňované mytémy tedy mohou ilustrovat klíčovou vlastnost severoamerického trickstera, označenou Paulem Radinem jako tricksterova komičnost.

Posledním ze šesti mytémů zmiňovaných v této postupové práci je řeka či voda obecně. Není však vždy nutné hledat v tricksterských mýtech sémantický význam vody. Často je totiž řeka nebo jiný vodní zdroj v příběhu zmiňován jako logická součást prostředí, ve kterém si indiáni staví své tábory nebo vesnici. Ve specifických případech je však význam vody zřetelný a je možné jej chápat jako samostatný mytém. V takovém případě je voda v roli dárce života; je to živel, který z neživých věcí (např. kousky dřeva) „dělá“ živé tvory (ryby). Takové mýty mohou odkazovat na představu o vzniku světa v jeho současné podobě. Mezi mnoha severoamerickými indiánskými kmeny je rozšířena představa, že v dávných dobách

pokrývala celou zemi voda, ze které se díky želvě vynořila pevnina, a následně i vše, co na ní žije dnes. Jinými slovy, všechn život má svůj původ ve vodě¹².

Cílem této diplomové práce je navázat na již analyzované mytémy a zaměřit se na aplikaci metody strukturální analýzy na tricksterské mýty tak, jak ji v *Strukturální antropologii*, představil Claude Lévi-Strauss, aby ji poté aplikoval v práci *Mythologica*. Lévi-Strauss podrobil mýty mnoha jihoamerických kmenů velmi komplexní strukturální analýze, díky níž definoval grupu mýtů vysvětlujících vaření potravy, a to i přesto, že v mnoha z nich se tento mytém nevyskytuje. Náš cíl budiž o poznání skromnější a studijní materiál méně rozsáhlý. Na necelé dvacítce mýtů původem převážně z kulturního areálu Pláně a prerie se pokusíme zrevidovat mytémy definované v postupové práci a strukturální analýzu aplikovat detailněji. Kromě větší hloubky zkoumání již předem definovaných mytémů si klademe za cíl i nalezení nových mytémů a uspořádání citovaných mýtů do grup, které nám při strukturální analýze pomohou zviditelnit součásti mýtů, které jsou pro strukturální analýzu podstatné a relevantní.

Metoda rozboru přitom zůstane stejná jako v případě analýzy mýtů v postupové práci. Prvním krokem, který je ovšem pracovní a v tomto textu jej neuvádíme, je přepsání jednotlivých mýtů co nejstručněji, ideálně do několika jednoduchých vět, se zaměřením pouze na obsah důležitým pro samotný děj příběhu. Stylistické ozdoby či vsuvky jsou pro takový rozbor nežádoucím rozptylujícím elementem. V takto syrové podobě mýtu lze snadněji hledat jednotlivé mytémy a následně je zkoumat, jaké jsou mezi nimi vztahy. Pro názornost a pochopení pojmů, které v této práci používáme, se v první kapitole budeme věnovat

¹² Na tomto místě je důležité zmínit, že představa o vzniku světa z vody není univerzální pro všechny kmeny, jak v práci později ukážeme. Mýty některých kmenů připisují klíčovou roli kameni. Jistě by se našly i jiné koncepty vzniku světa, nicméně v této práci jsme se jimi dále nezabývali a nepátrali po nich.

termínům, které poprvé definoval Lévi-Strauss. Tyto termíny a to, jak je chápeme, budeme vždy ilustrovat na vlastních příkladech.

1. Metodologie

V této kapitole definujeme základní pojmy používané v našem rozboru. Jsou jimi „mytém“, „formální struktura mýtu“, „poziční význam mytému“, „grupa mýtů“, „transformace mýtu“, „architektonika“, „kód“ a „sdělení“ mýtu. Strukturální rozbor, jak je popsán v této práci, se od analýzy použité v *Syrové a vařené* liší ve dvou důležitých bodech. Za prvé to je samotný cíl práce, jak jsme se zmiňovali už v úvodu. Zatímco Lévi-Strauss se s pomocí strukturální analýzy pokouší odpovědět na otázku mytologického původu tepelné úpravy potravy¹³, má práce se soustředí na metodu samotnou a na izolaci jednotlivých mytémů v tricksterských mýtech a naznačení vztahů mezi nimi při použití strukturální metody Léviho-Strausse. S tím souvisí i druhý rozdíl od konceptu Léviho-Strausse, totiž že pro náš způsob rozboru je zbytečné volit tzv. „referenční mýtus“, tedy mýtus, ke kterému se budou mýty ostatní vztahovat. Ještě před samotnou strukturální analýzou mýtů je však nutné definovat základní pojmy.

1.1 Mytém

Jak již bylo zmíněno výše, základní jednotkou v našem pohledu na mýty je **mytém**, který pro nás bude nejmenším prvkem při zkoumání či porovnávání mýtu, podobně jako je foném konstitutivní jednotkou jazyka. Hned na úvod je však nutné dodat, že před otrockým zkopírováním strukturálně analytické metody tak, jak ji aplikovali lingvisté, varuje v úvodu své knihy¹⁴ Lévi-Strauss.

Jak vypadá rozepsání mýtu na jednotlivé mytémy, lze ilustrovat v praxi na pawneeském mýtu *Uražený balvan*. Pro snazší orientaci v textu jej nazýváme M₁.

¹³ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: *Syrové a vařené*. str. 79

¹⁴ více o paralele mezi strukturální analýzou použitou v jazyce a antropologii viz LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1.vyd. Praha: Argo, 2006. 374str. ISBN 80-7203-713-7 str. 42-43

M₁:

Kojot měl hlad, a tak velkému balvanu daroval svůj nůž a poprosil ho, aby mu pomohl sehnat něco k jídlu. Pak sešel z kopce k řece a došel do vesnice, kde mu dali maso. Když kojot žvýkal tuhý kus masa, vzpomněl si na svůj nůž – lépe by se mu s ním jedlo. Šel zpátky nahoru k balvanu, vzal si nůž a sešel dolů. Ale po vesnici ani masu nebylo ani stopy. Vrátil nůž zase k balvanu a vše se opakovalo. Když ale bral nůž kameni podruhé, ten se na něj rozzlobil a řekl, že za takovou urážku Kojota zabije. Kojot před balvanem utíkal, ten za ním. Prosil o pomoc medvědy a bizony, ti ho poslali dál, protože balvan je nad jejich síly. Zachránili-schovali ho netopýři. Schovali Kojota mezi sebe a balvan svým trusem rozbili. Kojot se jim ale vysmíval za jejich ploché nosy, a tak netopýři balvan zase složili. Ten se pustil za Kojotem. Kojot utíkal, utíkal a nakonec skočil ze skály. Balvan za ním a zabil ho. Proto nacházíme pod převisy mrtvé kojoty.¹⁵

Základní mytémy, které tvoří tento příběh, jsou následující: 1. hlad (kojotův hlad, který je impulzem pro jeho konání), 2. přátelské jednání (dar) vůči balvanu 3. směr dolů spojený se zkázou a smrtí (nejprve netopýři zabijí balvan shazováním svého trusu, poté je Kojot usmrcen tak, že na něj balvan spadne).

1.2 Formální struktura mýtu

U takto izolovaných mytémů můžeme zkoumat, vzájemné vztahy a také podobnost jejich struktury s mýty jinými. Výsledek analýzy a komparace nám umožní příběhy lépe interpretovat. Strukturální rozbor nabízí nové možnosti interpretací, neboť připouští porovnávání i zdánlivě nesourodých a značně odlišných mýtů. To je umožněno právě díky co nejobecnějšímu formulování mytémů a jejich vzájemných vztahů. Tuto obecnou rovinu mýtu

¹⁵ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians*. Bloomington: Indiana University Press, 1966. p.65-67

nazýváme podobně jako Lévi Strauss **formální strukturou mýtu**. Jak je patrné v příkladu z knihy *Syrové a vařené*, díky formální struktuře je možné smysluplně porovnávat i mýty dvou zcela odlišných kultur¹⁶.

1.3 Poziční význam mytému

Pro správnou interpretaci mýtů z hlediska jejich formální struktury je nutné si uvědomit ještě jeden princip strukturální analýzy, a tím je – podobně jako v lingvistice – arbitrárnost. Znamená to, že mytém sám o sobě nemá vnitřní neměnný význam, který je nezávislý na kontextu mýtu. Mýtus tedy nemůžeme interpretovat pomocí skutečností přesahujících rámec mýtu. Takovou strukturou mimo mýtus může být například výtvarné zobrazení kulturního hrdiny, v našem případě trickstera, či rituály, které se vztahují k mytickým událostem.

To, co ten který mytém znamená, tedy musíme hledat pouze v rámci daného mýtu. Jejich význam závisí na umístění ve formální struktuře mýtu, která je na vnějším kontextu nezávislá. Nazýváme tuto arbitrárnost vztahu mezi mytémem a jeho významem, **pozičním významem**¹⁷ mytému.

1.4 Grupa mýtů

Při tázání se po významu jednotlivých mytémů se tedy spoléháme pouze na vnitřní rámec mýtu, nicméně ne vždy je jasné, co vše lze zahrnout do naznačené formální struktury mýtu. Může se stát, že si nejsme jisti, zda považovat některou pasáž za samostatný mytém, či zda je její poziční význam nulový. Pokud se vrátíme zpět k výše uvedenému mýtu o Kojotovi a balvanu, je poměrně jasné, že hlad, přátelské jednání a směr dolů hrají v tomto mýtu zásadní

¹⁶ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: *Syrové a vařené* str. 67

¹⁷ Ibid. s.70

roli. Co je naopak sporné, je význam balvanu (kamene) jako jednoho ze dvou hlavních aktérů mýtu. Lze kámen považovat za samostatný mytém, nebo se jedná pouze o postavu, která je aktuálně tricksterovým počínáním poškozena (přítomnost trickstera v podstatě implikuje i přítomnost jeho protihráče, můžeme v podstatě mluvit o tricksterově vlastnosti)? Otázku nám pomůže vyřešit mýtus, který náleží ke stejné **grupě** jako ten první, pokud takový nalezneme.

Grupou mýtů nazývá Lévi-Strauss¹⁸ mýty, které jsou si ve své formální struktuře natolik podobné, že je můžeme považovat za několik verzí téhož mýtu. Při strukturálně-analytickém rozboru není překážkou, když je jedna z verzí obsahově bohatší než jiná. Naopak, pomůže to při definování jednotlivých mytémů. To, zda mýty náleží nebo nenáleží do jedné grupy, rozhodneme porovnáním jejich formálních struktur. Důležitý přitom není počet mytémů, ale to, že se žádný mýtus ve své formální struktuře neliší od ostatních. V našem případě by takovou odlišností bylo například Kojotovo *soutěžení* s balvanem o nůž namísto toho, aby Kojot balvanu svůj nůž *daroval* (přátelské chování vůči balvanu by bylo nahrazeno chováním neutrálním až nepřátelským).

Pokusme se nyní nalézt mýtus, který patří do stejné grupy jako ten o Kojotovi a balvanu. Takový mýtus opravdu existuje, jmenuje se *Iktómiho příkrývka*¹⁹ a je původem dakotský:

M₂:

Iktómi měl hlad, a tak se rozhodl, že poprosí velkého pra-praděda jménem Inyan o jídlo. Přes rameno si přehodil příkrývku a vydal se k veliké skále, která už nespočetně let

¹⁸ Ibid. s.79

¹⁹ Zitkala ZITKALA-SA. *Old Indian Legends*. Reprint. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1985.

naslouchá prosbám indiánských válečníků, nedotčená zubem času. Iktómi prosil Inyan o jídlo a jako dar nabídl svou příkrývku. Cestou domů narazil Iktómi na nedávno zraněného jelena a radoval se, že jeho prosba byla vyslyšena. Začal rozdělovat oheň, ale slunce už zapadlo a Iktómi se roztrásl zimou. Doběhl zpět ke skále a se slovy „vrať mi mou příkrývku, pradědečku. Ty ji nepotřebuješ, já ano“ si ji přes sebe přehodil. Když se ale vrátil k ještě nerozdělanému ohni, místo jelena ležela vedle ohniště jen bílá kostra. A Iktómi bědoval: „Proč jsem jen nesnědl maso před tím, než jsem si vzal zpět svou pokrývku.“²⁰

V tomto mýtu je tím, koho trickster prosí o pomoc, Inyan, což v lakotštině znamená ‚skála‘. To je ostatně dále v mýtu potvrzeno samotným popisem postavy. To, že se jedná o velmi starou, nezničitelnou a neměnnou bytost z říše neživé přírody, je zde tedy umocněno hned dvakrát, jménem i fyzickou podobou. Tytéž vlastnosti lze připsat i kameni z prvního mýtu. Z této shody v charakteru obou protějšků trickstera lze soudit, že skála i balvan mohou být považovány za samostatný mytém.

1.5 Transformace mýtů

K detailnějšímu rozboru těchto dvou mýtů se vrátíme později. Nejprve se vraťme k vysvětlení dalšího z metodologických pojmů podstatných pro pozdější interpretaci mýtů. Pro naši práci je velmi důležitý koncept **transformace mýtů**²¹. Ta spočívá v převrácení nebo přetransformování mytémů v jednom mýtu do mytémů opačných v mýtu druhém. Ten má tu vlastnost, že je ve své formální struktuře symetrický s prvním mýtem, a to i přesto, že se ve

²⁰ Ibid. s. 18-24

²¹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: *Syrové a vařené* s. 117-119

své konkrétní podobě mohou oba mýty zcela odlišovat. Takovou transformaci mýtu *Uražený balvan* nalezneme například v mýtu *Jezevec a Medvěd*²².

M₃:

Jezevec byl dobrý lovec a žil se svou rodinou v chýši na kraji lesa. Maso, které ulovil, jeho manželka vždy usušila a dala do velkých pytlů pověšených na stěně. Pytle byly stále plné k prasknutí. Jednoho dne, když byla celá rodina doma, uslyšeli zvenčí těžké kroky a do chýše vešel obrovský černý medvěd. Posadil se a očima sledoval pytle s masem. Protože cizincovy obrovské tesáky a drápy děsily jezevcovy děti, jezevec řekl: „Příteli, vypadáš hladově. Najíš se s námi?“ „Ano, příteli,“ odpověděl medvěd, „mám obrovský hlad.“ Medvěd jedl až do večera. Když slunce zapadlo, odešel a zmizel v lese. Tak se medvěd k jezevcovi vracel den za dnem. Jeho kožich se začal lesknout a z dostatku jídla ztloustnul. Jednoho dne zase vešel do jezevcovy chýše a zahrozil jezevcovi pěstí se slovy: „Jsem silný, velmi silný.“ Jezevec s ním samozřejmě souhlasil a dodal, že je to jen díky jeho pohostinnosti. Medvěd vycenil tesáky a celou jezevčí rodinu z jejich chýše vyhnal do lesa. Jezevce velmi trápilo, že jeho rodina teď hladoví, a tak se druhý den vydal v přestrojení k medvědovi prosit o maso pro své děti. Medvěd s celou svojí rodinou se mu ale vysmál a surově jezevce vyhnal. Jen nejmenší medvídek, které bylo nejšklivější ze všech medvídeků, ho litovalo. Lstí se mu podařilo dát jezevcovi malý kus masa.

Další den se jezevec vypravil k medvědovi znovu. Medvěd se k němu choval stejně, ale tentokrát se jezevcovi podařilo ukořistit trochu zaschlé bizoní krve, která zbyla u chýše po porcování úlovku. Jezevec se rozhodl, že poprosí Velkého Ducha, aby tomuto „úlovku“ požehnal. Předtím ale postavil potní chýši, aby sebe i bizoní krev očistil. Uvnitř potní chýše, hned vedle žhavých kamenů politých vodou, umístil zaschlou krev a řekl: „Velký Duchu,

²² ZITKALA-SA. *Old Indian Legends* s. 58-73

požehnej té troše bizoní krve.“ Pak se zvednul a tiše vyšel ven. Jaké bylo jeho překvapení, když zjistil, že hned za ním vyšel mladý dakotský bojovník v nádherně zdobeném oděvu z jelenice. Na zádech měl dlouhý barevný toulec a v ruce magický červený šíp. Jezevec jej nazval svým synem a on jej nazval otcem, Byl to první člověk na zemi. Ten mu slíbil, že jezevce a jeho rodinu pomstí. Pak se jezevec opět vydal prosit o maso, tentokrát i se svým synem.

Medvěd viděl už z dálky, jak se blíží k chýši. Poznal, že s jezevcem přichází mstitel, o kterém kdysi slyšel. Byl k příchozím vstřícný a nechal jezevce, ať si uřízne ten nejlepší kus masa, a podal mu svůj nůž. Bojovník ale řekl: „Teď jsi mému otci vrátil jeho nůž. Vrat' mu i vše ostatní, co jsi mu ukradl.“ Medvěd se mstitele a jeho magického šípu zalekl a spolu s celou rodinou utekl zpátky do lesa. Jezevci se vrátili zpět do svého domova a mstitel začal svou pouť po zemi.

Pokud tento mýtus porovnáme s mýtem M_1 , zjistíme, že je jeho opačnou transformací, jak ukazuje tabulka:

mytém	M ₁	M ₃
příčina zápletky	hlad	přebytek jídla
tricksterovo konání	prosí o jídlo	nabízí jídlo
vůči komu	skálu (která je neživá, věčná)	medvědovi (který je živý, smrtelný)
výsledek	dostane jídlo (od kamene)	jídlo je mu ukradeno (medvědem)
záměr	urazí kámen	nechce urazit medvěda
důsledek	kámen zvítězí (zabije jej) nad tricksterem	jezevec zvítězí (pomocí syna) nad medvědem

1.6 Architektonika, kód, sdělení

Na závěr části věnované pojmům podstatným pro náš rozbor se zmíníme o třech důležitých termínech, o **architektonice**, **kódu** a **sdělení** mýtu²³. Soubor rysů, které ve dvou nebo více mýtech zůstávají neměnné, nazýváme architektonikou. Kód je definován jako systém funkcí těmto rysům každým mýtem připisovaných a sdělení je potom obsahem konkrétního mýtu. Při transformaci jednoho mýtu do druhého platí, že zatímco architektonika zůstává, kód se mění a sdělení se převrací. Ilustrujme si opět tyto pojmy na konkrétním příkladě. Následující dva mýty jsou ukázkou vzájemně opačné transformace:

²³ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: Syrové a vařené. s. 211

M₄:

Na kraji velkého lesa žily o samotě dvě ovdovělé sestry se svými dvěma malými dětmi. Jednoho dne k jejich týpí dorazil Unktomi; v lese natrhal pár švestek a rozhodl se, že s jejich pomocí ženy oklame. Když ženy uviděly lákavě vypadající švestky, ptaly se Unktomiho, kde je našel. Ten je poslal do lesa ke stromu pod červeným mrakem (který tam samozřejmě nebyl) a slíbil jim, že jim zatím pohlídá jejich děti, které spaly v závěsech v týpí. Když ženy odešly, uřezal dětem hlavičky, tělíčka rozřezal a uvařil a hlavičky vrátil zpět do závěsu, takže to vypadalo, že děti spí.

Když se ženy s prázdnou vrátily, řekl jim, že ulovil srnce a nabídl jim k jídlu polévku z jejich vlastních dětí. Ženy ji snědly a až potom zjistily, že jejich děti jsou mrtvé. Ženám rychle došlo, kdo je viníkem a chtěly Unktomiho zabít. Unktomi ale stačil vyběhnout ven a schovat se v díře mezi kořeny nedalekého stromu. Zoufalé ženy zůstaly u stromu a oplakávaly své děti. Mezitím Unktomi vylezl nepozorovaně ven, namaloval si obličej, aby ho nepoznaly a zeptal se žen na důvod jejich smutku. Ty mu vše vypověděly a přestrojený Unktomi slíbil, že viníka vytáhne ven. Pak vlezl do díry a poškrábal si obličej, aby ženy uvěřily, že bojoval s Unktomim. „Zabil jsem ho a zvětšil jsem díru, abyste mohly na Unktomiho mrtvole vykonat pomstu, řekl, když vylezl ven.“ Ženy se nechaly ošálit a vlezly do díry. Unktomi zatarasil vchod a zapálil v díře oheň. Tak skoncoval s celou rodinou, která se ve své hlouposti nechala nalákat Unktomim na pár švestek²⁴.

²⁴ McLAUGHLIN, Marie. *Myths and Legends of the Sioux*. Bismark, N.D.: Bismark Tribune, 1916.

M₅:

Kdysi dávno se z lesa vynořil muž oblečený v bizoním tuku. Na hlavě měl kus žaludku obaleného tukem, vrstvu tuku z břicha měl místo kabátu, místo legínů měl bizoní střeva a tuk okolo jater nosil jako mokasíny.

Jednou potkal Unktomiho a stovky jeho věčně hladových dětí. Ti se za ním pustili hned, jak ho uviděli, a muž se dal na útěk. Unktomi s dětmi se blížil, a tak muž odhodil pokrývku hlavy, aby získal náskok. Rodina ji za chvíli celou snědla a brzy začali muže zase dohánět. Proto odhodil postupně ještě kabát, legíny a mokasíny. Doběhli na konec jezera a muž přeplaval na druhou stranu. Poté, co Unktomiho rodina z hladiny vypila všechn tuk, který za mužem zůstal, stála bezradně na břehu. Měli pořád hlad, a tak obešli jezero, aby Pemikamového muže dostihli. Uviděli, že vedle něj je další muž, Wakapapi (sušené maso). Unktomi s dětmi oba muže obklíčili a přinutili je, aby spolu bojovali. Wakapapi byl zanedlouho zabit. Hladová rodina se na něj vrhla a celého jej snědla. Pemikamový muž se mezitím nepozorovaně vytratil.

Unktomi řekl svým dětem: „Počkejte tady, já Wasnu najdu a pak vás k němu přivedu.“ Vydal se po jeho stopách a za chvíli ho uviděl, jak stahuje z kůže jelena, kterého právě zabil. „To by nasýtlo všechny mé hladové děti,“ řekl Unktomi, „dojdu pro ně a ty zatím rozřezej maso na malé kousky, aby se na každého dostalo.“ „Dobrá,“ odpověděl muž. Když Unktomi odešel, Pemikamový muž rozkrájel maso, všechno odnesl na strom, který stál na břehu jezera a zahladil stopy po uloveném jelenovi. Když dorazil Unktomi s dětmi, nebylo po muži ani stopy – seděl s masem na stromě a pozoroval je, jak ho marně hledají. Najednou si jedno z Unktomiho dětí všimlo odrazu Pemikamového muže na hladině a volalo: „podívejte, Wasna sedí na dně jezera a jí maso“. Unktomi dětem slíbí, že muže z jezera vyloví. Přivázal si kolem pasu velké kameny, aby se snáze potopil, a dětem řekl, že mají čekat, až se s masem vynoří.

Jenže kameny byly moc těžké a Unktomi se nedokázal vynořit. A tak se z Unktomiho těla stala hostina pro hladové ryby.²⁵

Nyní se přesvědčíme o platnosti výroků, že architektonika zůstává, kód se mění a sdělení se převrací. Nejprve se zaměříme na architektoniku:

M₄: hlad (hladové ženy a děti) → hledání potravy (švestky) → potrava není nalezena → smrt ‚mimo zemský povrch‘ (v díře)

M₅: hlad (Unktomi a jeho děti) → hledání potravy (honba za Mužem z pemikamu) → potrava není nalezena (muž se schová na stromě) → smrt mimo zemský povrch (pod vodou)

Vidíme, že architektonika obou mýtů je v podstatě totožná. Pro to, abychom mohli popsat, jak se při transformaci z jednoho mýtu do druhého mění kód, bude přehlednější, když porovnáme klíčové mytémy M₄ a M₅:

M ₄	M ₅
→	
Unktomi sní děti	Unktomi chce nakrmit děti
hladové ženy	muž, který je oblečen v tuku (přebytek potravy)
jsou důvěřivé (hloupé)	je chytrý (přelstí Unktomiho)
švestky (potrava rostlinná)	maso (potrava živočišná)
ženy v zoufalství hledají Unktomiho	Unktomi hledá muže
Unktomi zabije ženy	muž zabije Unktomiho

²⁵ Ibid.

Vidíme, že mytémy v prvním sloupci se vztahují k vlastnostem a atributům charakteristickým pro ženy a ženský svět. Rostlinná strava (švestky) a záměr žen jít je do lesa natrhat naznačuje ženskou úlohu při shánění potravy, jinými slovy sběr. Nezdrlenlivost při projevování emocí – zoufalství a smutek nad ztrátou dětí – je dalším rysem náležejícím k ženské povaze. Stejně tak i to, že ženy uvěří Unktomiho přestrojení, svěří zabítí Unktomiho domnělému cizímu bojovníkovi, a tím tedy dají najevo určitou závislost na mužích, co se týče násilí a použití síly, potvrzuje tradiční ženskou roli.

V mýtu M₅ se naopak odráží svět mužský. Muž z tuku, který nakonec Unktomiho přelstí, je oblečen v tuku, což je výsledek úspěšného lovu. Později v mýtu sám jelena uloví. Muž se v mýtu sice stává ‚kořistí‘, protože jej chce Unktomi s rodinou dohonit a sníst, ale nakonec je to on, kdo svého nepřítele zabije. V podstatě je nucen bojovat hned dvakrát, protože před ulovením jelena musí ještě zabít dalšího nepřítele – Muže z pemikamu. I tentokrát nejdříve dostane strach (z Unktomiho a jeho rodiny), ale nakonec je vítězem on. Všimněme si, že v Mýtu M₄ je tento princip strachu a vítězství rovněž převrácený. Ženy sice z Unktomiho strach nemají, dokonce se ho pokouší dostihnout, aby ho zabily, ale nakonec jsou to ony, kdo zemrou rukou své ‚kořisti‘. Lze tedy říci, že mýtus M₄ má ženský kód, na rozdíl od mýtu M₅, jehož kód lze nazvat mužským.

Porovnání těchto dvou mýtů uzavírá část věnovanou terminologii, kterou budeme v této práci používat. V následujících kapitolách se budeme věnovat rozboru mýtů a významu mytémů za použití představené metody.

2 . Grupa mýtů o slepém muži

Pokud studujeme tricksterské mýty severoamerických indiánů, brzy zjistíme, že existuje několik motivů, které tvoří grupy mýtů navzájem si velmi podobných. V některých případech je dokonce možné mluvit o jednom mýtu vyskytujícím se u různých kmenů (například mýtus, ve kterém trickster loví kachny tak, že jim nařídí zpívat a tancovat se zavřenýma očima, aby je následně pochytal a snědl). Pro náš rozbor jsou ale zajímavější ty mýty, které se sobě navzájem podobají pouze v hrubých obrysech; při bližším zkoumání zjistíme podstatné odlišnosti. Takovým příkladem je i grupa mýtů „slepého muže“. Nejprve uvádíme jednotlivé mýty, které jsme do této grupy zahrnuli:

M₆: (Dakota)

Manstin (králík) byl velký hrdina a měl dobré srdce. Jednou si obul mokašiny a řekl: „Babičko, měj se na pozoru a buď opatrná. Já jdu daleko na sever na lov“. Vydal se na cestu, když brzy uslyšel nárek dítěte. „V tom má určitě prsty Dvojí tvář. Jistě zase trápí někoho bezbranného.“ Manstin se vydal za zvukem a uviděl obrovské stvoření s obličejem vpředu i vzadu, jak zpívá nemluvněti ukolébavku a přitom ho švihá pruty z divoké růže. Manstin nestvůru zabil otráveným šípem a dítě vrátil v nedaleké vesnici rodičům, kteří své dítě už začali oplakávat.

Rodiče ale na Mastina místo vděčnosti hleděli podezřívavě – mysleli si, že je to jen další z triků Dvojí tváře. Manstin je ujistil, že je to skutečně on, a tak ho večer pohostili a nechali přespat Na čestném místě v jejich stanu. V noci, když všichni spali, chytil Manstin nemluvně za ruce i nohy a opatrně jej natáhl tak, že z nemluvněte se stal dospělý muž. Ukazováčkem mu na horním rtu udělal rýhu, takže byl k nerozeznání od Manstina. „Od teď budeme přátelé a budeme jeden druhému pomáhat,“ řekl Manstin a vydal se zase na sever na lov.

Došel k potoku a uviděl, že od břehu vede ke stanu natažené lano. Poznal, že tu žije slepec a lano mu slouží k orientaci. Ve stanu byl skutečně slepý stařec. Mastin byl zvědavý, jak se mu žije, a muž mu řekl, že si nestěžuje, protože k vodě a do lesa má natažené vodící lano a o jídlo se také nemusí starat, protože má kouzelné pytle plné sušeného masa, kterého nikdy neubývá. Mastin zatoužil mít tak pohodlný život jako stařec, který nemusí lovit, aby se uživil. A tak mu slepec nabídl, že ho nechá bydlet ve svém stanu výměnou za Mastinův zrak. To se stalo. Stařec utekl a Mastin zůstal sám a slepý. Když si chtěl jít nabrat vodu a nasbírat dřevo, ztratil se v lese. Sklonil hlavu až k zemi a začal volat o pomoc svého přítele. Ten za chvíli dorazil i se starcem a Mastin a starý muž si vyměnili svoje oči zpátky. Slepec si zalezl zpátky do stanu a Mastin se vydal na lov na sever.²⁶

M₇: (Menomini)

U řeky, kde se potuloval Mýval, byl indiánský tábor. Žili v něm i dva staří slepí muži. Jejich rodiny se rozhodly, že kvůli bezpečnosti je přestěhují na druhý břeh. Postavili jim tam stan, od něj natáhli k vodě provaz a nechali jim tam konvici a misku a vozili jim jídlo. Jeden vždycky šel pro vodu a druhý vařil, jedli z jedné misky. Jednou šel kolem jejich stanu Mýval a hned z nich vystřelil: nejdřív, když šel jeden pro vodu, mu natáhl provaz do křoví místo k vodě, takže slepec přišel do stanu a řekl příteli, že voda vyschla. Druhý mu nevěřil – nechal ho vařit a šel po provaze, který Mýval vrátil zpět, takže se vrátil s vodou. Nerozuměli tomu. Začali jíst a každý měl osm kousků masa. Jedli z jedné misky a Mýval jim čtyři kusy snědl, takže oba si mysleli, že ten druhý snědl jeho porci. Hádali se a Mýval je oba udeřil do tváře.

²⁶ ZITKALA-SA. *Old Indian Legends*. Reprint. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1985.

Začali se prát. Mýval se smál, oni ho uslyšeli a poznali, že byli podvedeni. Mýval jim řekl, že se neměli hned na toho druhého rozzlobit.²⁷

Vidíme, že mýtus M₆ je kromě příhody o slepcích obohacen ještě o dvě epizody. Jednak je to důvod tricksterovy cesty – výprava na lov „na sever“ a záchrana malého dítěte před obrem. Otázka je, jaký má epizoda o zachránění dítěte význam. Jedna možnost je, že se tu prezentuje trickster coby tvořivá síla (malé dítě je díky němu přetvořeno v dospělého muže). Nicméně i takovýto akt stvoření je nedokonalý – trickster dítě pouze dotvoří, na svět ho přivedli jeho rodiče, kteří v mýtu rovněž vystupují. Druhým argumentem, který hovoří proti takovému výkladu epizody, je fakt, že trickster-stvořitel se v mýtech samotných vyskytuje velmi sporadicky, a to ještě za podmínky, že svým konáním primárně škodí, tak jako je tomu v tomto mýtu:

M₈: (Uintah Ute)

Dřív měly divoké kočky dlouhý ocas a čenich. Ve spánku přišel k jednomu mláděti kojot a obojí mu splácnul. Když se mládě probudilo, ptalo se matky, kdo mu to provedl, a ta hned věděla, koho má potrestat. Šla za kojotem a za trest mu protáhla čumák a ocas. A tak je tomu dodnes.²⁸

Jako přijatelnější se jeví jiné vysvětlení, které se nabízí. Povšimněme si, že z hlediska formální struktury jsou si obě verze podobné v tom, že končí tak, jak začínaly. Jinými slovy, stav věci na začátku obou mýtů je totožný se stavem na jejich konci. V mýtu M₆ se Králík jak na začátku, tak na konci vydává na sever na lov. A v mýtu M₇ Mýval pokračuje ve své cestě dál, pryč od chýše slepců. Příhoda s dítětem, které Králík zachrání a následně dotvoří, tedy slouží k tomu, aby mohl být Králík na konci vysvobozen od ze slepoty a vše se navrátilo do původního stavu, tedy že stařec se stane opět nevidomým a trickster pokračuje v cestě.

²⁷ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians*

²⁸ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 68-69

V jiných aspektech se ovšem mýty liší. Přestože mytémy vyskytující se v této grupě jsou v zásadě totožné (pokud nebereme v úvahu epizodu se zachráněným dítětem), lze mýtus M₇ považovat za negaci mýtu M₆:

	M ₆	M ₇
absence jednoho ze smyslů	výhoda	nevýhoda
množství jídla	dostatek	málo/nedostatek
slepec vs. trickster	slepec uškodí tricksterovi	trickster uškodí slepčům

Zaměříme se detailněji na jednu epizodu z mýtu M₆, konkrétně na pasáž, kde si Králík bere od slepce jeho nevidoucí oči a jemu dává svoje zdravé. Tento mytém, nazvěme jej ‚záměrné získání nových fyzických schopností‘, není omezen pouze na grupu o slepém muži. Také v následujícím mýtu získá trickster vlastnosti jiné postavy. Opět je důležité, jak k nabytí těchto vlastností dochází:

M₉: (Lakota)

Jednoho dne potkal Iktómi stádo jelenů wapiti a zatoužil žít s nimi. A tak mu vůdce stáda nařídil, aby se postavil ke stromu, a on do něj vrazil, aby získal jelení podobu. Napoprvé Iktómi uhnul stranou, ale podruhé už se do něj jelen trefil a z Iktómiho se stal jelen. Chvíli žil se stádem, ale pak se mu to znelíbilo. Když jednou potkal muže, řekl mu, že do něj v jelení podobě vrazí a oba budou spolu spokojeně žít. A tak se z Iktómiho stal zase člověk a z muže jelen. Iktómi šel dál a našel bizoní lebku, ve které myši pořádaly tanec. Strčil hlavu dovnitř, ale už nešla ven. Spadl do řeky a vyplaval u indiánské vesnice. Zpíval: „Kdo mě olíže, bude dlouho žít.“ Lidé ho s lebkou nepoznali, a tak ho poslechli. Až jedna stařena poznala, kdo to je, a tloukla ho, dokud lebka nepraskla. Iktómi šel dál, potkal orlosupa a přemlouval ho, ať žijí spolu. Orlosup si ho naložil na záda a vznesl se. Nejdřív se to Iktómimu líbilo, ale pak ucítil, jak orlosupovi páchne hlava a zlobil se. A tak ho orlosup shodil. Iktómi spadl do dutého stromu a zpíval: „Já velký mýval si tady sedím,“ a potom: „když ucpou díru svými

pokrývkami a když pak půjdou nasekat dřevo, budu ještě tlustší.“ Uslyšely to ženy a udělaly to, co slyšely. Když odešly na dřevo, Iktómi jejich pokrývky a šaty pokálel a odešel. Přišel k balvanu a vyzval ho k závodu. Balvan nechtěl, ale Iktómi jej rozkutálel a běžel před ním. Kámen ale Iktómiho dohnal a zavalil ho. Iktómi prosil o pomoc mnoho zvířat, ale až lelek uvěřil slibům, co všechno získá, když Iktómiho zachrání. Vylétl do výšky, a když se spustil střemhlav dolů, urazil kousek balvanu. To opakoval, dokud celý balvan nerozbit. Iktómi šel dál, až dorazil k vodopádu. Rozhodl se, že s ním bude soutěžit, a začal tančit s vodopádem. Tančil mnoho dní, ale proud se nezastavil. Nakonec Iktómi vyčerpáním spadnul do proudu. Ale ve studené vodě zase ožil.²⁹

V mýtu M₆ se Králík stává slepým tím, že si s nevidomým svoje oči vymění. Je to výměna evidentně nevýhodná a hrdinovi se brzy přestane líbit. V mýtu M₉ trickster si své schopnosti s nikým nevyměňuje, ale jsou mu na jeho žádost darovány (když se stane jelenem), nebo si k ní pomůže sám (nikoliv výměnou), jako je tomu v případě ‚získání‘ identity vodní příšery. V takovém případě je hrdina nejdříve spokojený a nové vlastnosti jsou vnímány jako pozitivní, ovšem po určité době se i takto nabyté vlastnosti ukážou jako nevýhodné, či přímo nebezpečné. S nebezpečným získáváním nových vlastností se setkáme i ve velké grupě mýtů, kde je nabývání nových schopností doplněno o tabuizaci čísla čtyři. Jako zástupce celé grupy uveďme tento mýtus:

M₁₀

Trickster jménem White-man jednou uviděl člověka, který uměl vyhodit svoje oči do výšky a dát si je zase zpět na místo. Chtěl to taky umět. Muž mu to umožnil, ale pod podmínkou, že smí oči vyhodit pouze čtyřikrát. White-man to šel zkusit. Vyhodil oči jednou, dvakrát, třikrát i čtyřikrát, ale první pokus schválně nepočítal, a tak když je vyhodil po páté, počítal teprve čtyři pokusy. Oči vylétly do vzduchu, ale už se nevrátily, ať je přivolával, jak chtěl. Byly přilepené na stromě. Za chvíli začaly otékat a lezly po nich mouchy. White-man, unavený a zoufalý začal plakat, až vyčerpáním usnul. V noci k němu přišla myš. Chytil ji a přinutil ji, aby mu dala jedno oko. Ale to bylo moc malé a

²⁹ ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi*. 1.vyd. Praha: Argo, 2002. 383str. ISBN 80-7203-378-6 s. 61-65

zapadlo mu hluboko do důlku. Pak přišel k bizonovi a od něj získal druhé oko. To ale bylo moc velké a bylo příliš vyboulené ven. A tak to zůstalo napořád.³⁰

Ostatní mýty v této grupě jsou si opravdu velmi podobné. Liší se pouze v tom, jakou dovednost si trickster pod podmínkou maximálně čtverého opakování osvojí. Kromě vyhazování očí do vzduchu to může být například i schopnost mít tak špičaté nohy, že po odrazu se dokáže zapíchnout vysoko do kmene stromu.³¹ Tyto dovednosti se tedy neomezují pouze na zrak, jak by se mohlo v souvislosti s mýtem M_6 zdát.

Má tedy mýtém, který jsme nazvali záměrné získání nových fyzických schopností, nějaký význam, a pokud ano, tak jaký? Z hlediska hrdiny-trickstera coby recipienta děje se nabízí jednoduché vysvětlení. Jelikož všechny změny, které takto v grupě mýtů o slepém muži vznikají, jsou negativní, lze význam tohoto mýtemu chápat tak, že změna sama o sobě je něco špatného, majícího negativní důsledek. V souvislosti s tím, jaký postoj mají mýty ke změně, je zajímavé upozornit na jeden detail, přestože se nachází mimo prostředí vymezené mýty. Jak již bylo řečeno, v mýtu M_6 , který pochází od kmene Menomini, se změna zdá být výhodou. Ve všech ostatních mýtech je změna naopak evidentně nevýhodná. Tyto příběhy jsou čejenské, lakotské a dakotské. Pokud se zaměříme na životní styl těchto kmenů, zjistíme, že zatímco tři posledně jmenované kmeny pocházely z oblasti velkých plání a vedly po rozšíření koně na severoamerickém kontinentě kočovný způsob života, Menominijové žili v lesnatém prostředí Velkých jezer a jejich významným zdrojem obživy byla kromě lovu také tzv. indiánská rýže (lat. *Zizania aquatica*)³². Z toho můžeme soudit, že Menominijové vedli usedlejší způsob života, než kmeny, které pravidelně kočovaly po Velkých pláních za zvěří. Vystává zde tedy zajímavý protiklad mezi postojem ke změně a způsobem života:

³⁰ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 62-64

¹bid. s. 64-65

³² Michael JOHNSON, Michael G., HOOK, Richard. *Encyclopedia of Native Tribes of North America*. 3rd edition. Ontario: Firefly Books Ltd., 2007. 320 pages. ISBN 978-1-55407-307-8, s. 40-41, 104-122

kmen	způsob života	vztak ke změně v mýtu
Menomini	usedlejší (méně změn)	pozitivní
Čejeni, Lakota, Dakota	kočovní (více změn)	negativní

3. Chápání směrů

V této práci je však primárním předmětem výzkumu mýtus sám o sobě, soustředíme se proto pouze na prostor vymezený textem. Jak již bylo v diplomové práci naznačeno, směr shora dolů lze v mýtech považovat za směr přinášející smrt nebo zkázu, tedy špatný. Zaměříme se tedy na koncepci, chápání a význam směrů v mýtech podrobněji.

3.1 Směr dolů

V mýtu M_9 je trickster Iktómi přemožen balvanem, když je jím zavalen a nemůže se pohnout. Svého „nepřítele“ se nakonec Iktómi zbaví tak, že přiměje lelka, aby na balvan z výšky slétával a narážel do něj zobákem, a tím ho postupně rozbil napadrt'. Bylo již jednou řečeno, že směr shora dolů má v severoamerických mýtech, které jsme analyzovali, prakticky univerzální platnost směru špatného, majícího ekvivalent smrti, zničení či zkázy. Právě proto, že směr dolů je v mýtech tak četný, není nezajímavé jej podrobněji prozkoumat a dále rozčlenit tento mytém do několika kategorií. Postupně uvedeme dva specifické principy destruktivní či negativní funkce tohoto směru.

3.1.1 Síla malá, opakovaně prosazovaná

Pro ilustraci první kategorie si připomeňme mýtus M_1 a analogickou pasáž v mýtu M_9 . V mýtu o Iktomim a balvanu je tím, kdo se stává recipientem důsledků směru dolů, tricksterův „nepřítel“ – balvan. Ten je v obou případech zničen tak, že je opakovaně napadán shora, a tím je postupně rozbit napadrt'. Více podobností ovšem nalezneme, pokud si porovnáme formální strukturu těchto dvou mýtů. Mytémy, které se v nich vyskytují, jsou totiž téměř totožné, i když jejich pozice ve struktuře mýtu je pokaždé jiná. Jako nejvýraznější se jeví trojice mytémů stoupaní-klesání-klesání. Jak v mýtu M_1 , tak v mýtu M_9 trickster nejprve směřuje vzhůru (na kopec či je vynesena do vzduchu na zádech supy), poté opět klesá (sejde z kopce, je supem shozen) a nakonec trickster klesne ještě níž (skočí ze skály, utíká před balvanem z kopce). K této trojici se potom váže již zmiňovaný mytém zničení (rozbití). Toto

rozbití, přeneseně tedy smrt balvanu, je v několika ohledech specifické. Za prvé, směr dolů je tu významnou ničivou, a tedy špatnou silou. Balvan je totiž zničen opakovanými nárazy padajících předmětů. Všimněme si také, že pokaždé je oním předmětem část těla nějakého zvířete (trus netopýrů, zobák lelka). Za druhé, proces zkázy je postupný, síla je prosazována nepříliš důrazně, nicméně vytrvale – z balvanu je pokaždé odlomen jen malý kousek, ale nakonec je stejně rozbit. Za třetí, touto ničivou silou, kterou směr dolů představuje, vždy působí vědomě (aktivně) nějaká třetí postava v mýtu, to znamená ani trickster, ani jeho protihráč (nepřítel).

3.1.2 Síla velká, jednorázová

Druhou kategorií směru dolů coby síly špatné je zničení rychlé, nikoliv postupné. Pro bližší specifikaci této skupiny si uvedme tři mýty.

Ve všech případech je tím, kdo je tímto směrem zasažen, trickster a oním činitelem je jeho nepřítel.

M₁₁: (Nez Percé)

Dikobraz šel jednou podél řeky a hledal jídlo. Najednou uviděl bizony. Řekl jim, že by se rád dostal na druhý břeh a že chce svézt na hřbetě jednoho z nich. Seřadil bizony do řady, že si vybere toho nejsilnějšího. Tomu pak vyšplhal na záda, ale když byli na druhém břehu, tak ho ze hřbetu bodl nožem do srdce a bizon padl mrtvý. Potom si zpíval, že hledá, čím by si nabrousil nůž, protože ještě nezabil žádného bizona. Slyšel to Kojot. Když přišel k Dikobrazovi, Kojot se ho zeptal, co to předtím zpíval. Dikobraz se polekal a řekl, že si zpíval, že hledá šlachu na mokasíny. Ale Kojot odvětil, že to není pravda, protože on ho předtím slyšel. Na to Dikobraz nic neřekl, a tak mu Kojot připomněl, jaký úlovek se Dikobrazovi podařil a dodal, že on má ostrý nůž. Pak navrhl, že si dají soutěž v tom, kdo přeskočí víc bizonů. Vítěz dostane celý úlovek. Kojot vyhrál a pořezal Dikobraza na hlavě,

ale nezabil ho. Jedno z dětí Kojota tam bylo také. Otec mu řekl, že jde domů zkontrolovat zbytek dětí, a přikázal mu hlídat maso a Dikobraza. Kdyby se Dikobraz pohnul, má zavolat a Kojot přiběhne. Potom Kojot odešel. Za chvíli Dikobraz vstal a malý Kojot zavolal. Za chvíli přiběhl otec. Dítě řeklo, že Dikobraz vstal a chtěl ukrást kus masa. Mezitím si ale Dikobraz zase lehl, takže Kojot svému dítěti nevěřil, a odešel. Dikobraz vstal znovu a vše se opakovalo, ale tentokrát dítě volalo marně. Dikobraz ho ubil kamenem. Pak ho posadil pod strom a do úst mu nacpal bizoní tuk. Se zbytkem masa si vylezl na strom a čekal, až přijde Kojot s rodinou. Ti když přišli, z dálky uviděli malého Kojota a otec dětem řekl, ať se podívají, jak se má jejich bratříček dobře. Když ale přišli blíž, zjistili, že je mrtvý. Kojot se rozzlobil a hledal viníka. Uviděl Dikobraza, jak se chechtá na stromě. Nejprve ho Kojot prosil, ať sleze. Dikobraz odpověděl, že ho nemá rád, protože se ho snažil okrást o jeho maso. Kojot dál škemral, ať mu dá aspoň kousek masa. Dikobraz souhlasil a řekl rodince, ať si stoupne pod strom. Pak na ně hodil celého bizona a všechny je zabil.³³

M₁₂ (Dakota):

Jednou želva po neúspěšném lovu narazila³⁴ na čerstvě zabitého jelena. Podle toho, jak byl šíp vytažený z rány nabarvený, poznala, že patří jinému lovcovi, ale usoudila, že úlovek mu seslali dobří duchové a rozhodla se ponechat si ho. Když se chystala maso naporcovat, objevil se Iktomi. Začal Želvě lichotit a brzy ji přemluvil k soutěži o to, kdo z nich přeskočí jelena, aniž by o něj zavadil. Želva skákala první. Když už se odrážela ke skoku a už se nemohla zastavit, Iktomi dodal, že vítěz získá celého jelena. Iktomi soutěž vyhrál a řekl Želvě, ať mu jelena pohlídá, než dojde pro svou hladovou rodinu.

³³ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 74-76

³⁴ V anglickém originále jsou všechny postavy rodu mužského. Ženskou koncovku v překladu jsem se rozhodla použít z důvodu přirozenějšího znění mýtu.

Když se Iktomi s dětmi vrátil, Želva i jelen byli pryč. Děti se daly do pláče, ale otec je utišil a řekl, že ví, kde Želva bydlí, a dovedl svou rodinu na břeh řeky. Ukázal na hladinu těsně u břehu a děti opravdu uviděly želvu, jak si na ohni opéká maso. Iktomi dětem řekl, že jim maso donese. Až děti uvidí na hladině černé tečky popela z uhašeného ohně, mají se radovat, protože za chvíli se vrátí i on s masem. Pak skočil do vody. Za chvíli se na hladině opravdu objevily černé tečky. Děti se radovaly. Ale nad hlavou se jim ozvala Želva. Seděla na stromě nad vodou a opékala si tam maso. Černé tečky nejsou popel z uhašeného ohně, ale prsty jejich utopeného otce.³⁵

Třetím mýtem, který jsme do této grupy zařadili, je mýtus M_5 o Unktomim a Muži z bizoního tuku, který je uveden na str. 11.

3.1.3 Srovnání obou špatných směrů

Směr dolů ve spojitosti se smrtí tak, jak je naznačen v této grupě, se poněkud liší od postupné zkázy tak, jak jsme ji vylíčili výše. Z určitého hlediska lze dokonce hovořit o opaku grupy předchozí. Zatímco v mýtech M_1 a M_9 je tím, kdo je směrem dolů zasažen, tricksterův nepřítel, v tomto případě je zabit trickster svým nepřítelem. Podobně, v předchozí grupě bylo působení směru dolů postupné, ale dlouhodobé, zde se jedná o jednorázový pád. Pro nalezení dalších podobností nebo odlišností v těchto dvou grupách nejprve naznačme formální strukturu mýtů M_{11} , M_{12} a M_5 .

³⁵ ZITKALA-SA. *Old Indian Legends* s. 102-109

	M ₁₁	M ₁₂	M ₅
hlad	ano	ano	ano
lov	ano	ne	ano
získání kořisti jinak	ne	ano	ano
ulovení zvěře nepřítelem	ano	ano	ano
sázka/podmínka nasyčení	ano	ano	ne
úskok či podvod trickstera	ano	ano	ne
úskok či podvod nepřítele	ne	ano	ano
smrt zapříčiněná pádem	ano	ano	ano

Vidíme, že hlad, přesněji hlad trickstera, je v tomto případě klíčovým mýtémem. Stejně tak následné získání potravy, ať už lovem, nebo jiným způsobem. Dalším výrazným mýtémem je potom sázka či jiná konfrontace s dalším zájemcem o kořist. Důležité je zmínit skutečnost, že tento druhý zájemce, v tabulce označený jako ‚nepřítel‘, je rovněž prvním majitelem úlovku nebo potravy. Zajímavý je další mýtém, tedy úskok či podvod. Z přehledu je patrné, že pro formální strukturu mýtu není příliš podstatné, zda je oním podvodníkem trickster či jeho nepřítel. Obě verze, případně obě současně, jsou v našem případě přípustné. Co je podstatné a vždy přítomné, je sama přítomnost úskoku nebo sázky v mýtu. Nakonec se dostáváme k hlavnímu předmětu zájmu v této kapitole, tedy ke směru dolů. Přestože jednou je trickster zabit tak, že je na něj shozen těžký bizon, a ve dvou mýtech se utopí, vždy se jedná o

pád. Dále si všimněme, že smrt je pokaždé způsobena zavalením. V případě mýtu M_{11} je tento fakt zřejmý, u dvou ostatních mýtů grupy lze říci, že trickster byl ‚zavalen‘ vodou.

Zničení nebo smrt v souvislosti se směrem shora dolů je tedy dvojí. Postupná zkáza zapříčiněná opakovaným působením nepřilíš velké síly, nebo naopak jeden pád, přesněji zavalení. Položme si otázku, zda má toto dvojí rozlišování špatného směru nějaký význam. Mezi grupou, jejímž společným jmenovatelem je smrt zavalením, nazývejme ji grupou A, a grupou, kde je zkáza způsobena dlouhodobým působením malé síly, označme ji písmenem B, je několik podstatných rozdílů. V grupě A se stává obětí směru dolů trickster, je to on, případně jeho rodina, kdo je zavalen a zabit. Motivací pro jeho jednání v mýtu, a tedy i prvotní příčinou smrti, je hlad. A za třetí, součástí zápletky mýtu je vždy sázka, trik nebo podvod. Pokud si budeme v grupě B všimati stejných kritérií, zjistíme, že ten, kdo je směrem dolů zasažený, je přírodní, neživý objekt, balvan. Rovněž ti, kdo destrukci provádějí, jsou pokaždé zvířata a ne lidé. Hlad jako motivace pro zničení balvanu chybí. Zkáza či zánik tak, jak jsou naznačeny v grupě B, připomínají ničivou sílu přírodních procesů. Pokud nebereme v úvahu výjimečné živelné katastrofy, tak voda či vítr v podobě eroze mění krajinu přesně takovým způsobem, jakým je zničen balvan v mýtech 1 a 9, to znamená postupně, po malých částech. Toto přiblížení se přírodním principům je zdůrazněno i tím, že balvan je zničen zvířetem, nikoliv lidskou bytostí. V grupě A naopak nalezneme atributy, které napovídají, že se jedná o smrt patřící do světa lidského. Takovým náznakem je přítomnost hladu jako mytému. Lidé, na rozdíl od neživé přírody, prožívali dříve hlad velmi často. Rovněž přetvářka, trik, a také to, že smrt nastane náraz, nikoliv postupně, naznačuje lidskou povahu a také lidský charakter smrti.

Toto dvojí rozlišení špatného směru dolů tedy můžeme chápat jako dvojí rozlišení zániku na lidskou smrt a pozvolnou, avšak vytrvalou sílu, s jakou přírodní živly ničí (a přetvářejí) krajinu.

3.2 Směr vzhůru, prohození otvorem

Směr dolů coby špatný směr přinášející smrt a zkázu se v severoamerických mýtech vyskytuje často. Nabízí se tedy otázka, zda se můžeme stejně často setkat i se směrem, který by byl jeho opakem a představoval by sílu tvořivou či život přinášející. Takový protiklad se ale hledá překvapivě obtížně.

Přestože se nám nepodařilo nalézt obecnější spojení směru nahoru s tvůrčí či příznivou silou v mýtech, které jsou podkladem pro tuto práci, existuje jeden mýtém, který se jeví jako protiklad směru dolů i jeho sémantického významu. Tento mýtém, jak je uveden v následujícím mýtu, v sobě spojuje směr nahoru a růst – vývoj lidské bytosti. Hrdina je v něm opakovaně vyhazován ven z týpí kouřovým otvorem mezi stanovými tyčemi. Pokaždé, když vejde dveřmi dovnitř, je o něco starší, až se z něj nakonec stane dospělý muž. Směr vzhůru je tedy spojován s dotvořením lidské bytosti z novorozeněte v dospělého člověka. Zároveň to, že novorozeně je vyhazováno ven z týpí kouřovým otvorem, nám pravděpodobně připomene porod, tedy vznik života. Spojení směru vzhůru s tvořivou silou je v případě tohoto mýtému dvojí. Jako příklad zde uvádíme lakotský mýtus o hrdinovi jménem Spadlá hvězda.

M₁₃

Jednou dvě ženy tolik toužily mít za manžely hvězdy, že byly přeneseny nahoru na oblohu a opravdu se staly manželkami dvou mužů- hvězd. Jedna z žen brzy otěhotněla a její manžel jí zakázal vykopávat jedlé tuřiny, které tam všude rostly. Jednou ale zákaz porušila. Vykopala tuřín, a tím udělala v obloze díru, kterou propadla dolů. Když dopadla na zem, puklo jí břicho. Zemřela, ale dítě leželo vedle ní živé. Našel ho jeden starý muž a donesl ho domů. Společně se ženou se rozhodli, že se o něj budou starat. Muž chlapce roztočil kolem týpí a vyhodil ho kouřovým otvorem ven. Dítě spadlo venku na zem, ale za chvíli se po

čtyřech vbatolilo dovnitř. Muž ho znovu vyhodil a chlapec vešel dovnitř po svých. Muž chlapce vyhodil ještě dvakrát, až se z něho stal dospělý mladík. Dali mu jméno Spadlá hvězda. Spadlá hvězda byl dobrý lovec a v týpí měli dostatek masa i bizoních kůží. Jednoho dne řekl muž ženě, že má takovou radost z toho, jak se mají dobře, že to musí všem oznámit. Posadil se na vrchol týpí a řekl: „Mám tolik jídla, že si můžu pochutnávat na těch nejlepších vnitřnostech.“ Ten muž byl skřivan a od té doby se skřivanům říká „Ten, který si pochutnává na nejlepším mase“. Brzy nato mladík řekl, že se vydá na cesty. Došel k vesnici, kde se při hře spřátelil s jedním mladíkem. Hrdina byl pozván k sobě do týpí, kde žil se svou babičkou. Nemohli ale spadlou hvězdu pohostit, protože nikdo, kdo se v té vesnici vydal pro vodu, se už nevrátil a lidé umírali žízní. Spadlá hvězda se svým přítelem tedy vzali kotlík a vydali se pro vodu, přestože stará žena je od toho s nářkem zrazovala. Došli k vodě a uviděli jen nádoby plné vody. Najednou se ocitli v dlouhé místnosti plné mužů a žen. Někteří byli mrtví, někteří umírali. Všechny je spolkla nestvůra, když šli pro vodu. A tak Spadlá hvězda rozřezal nestvůře srdce a potom i břicho a všechny lidi přivedl zpátky do vesnice. Tam mu lidé dali z vděčnosti dvě ženy, ale Spadlá hvězda je dal svému příteli a vydal se zase na cestu. Došel do další vesnice, kde se spřátelil s jiným mladíkem a ten ho pozval k sobě do týpí. Jeho babička mu ale nemohla nabídnout nic k jídlu, protože nikdo, kdo se ve vesnici vydal pro dřevo, se už nevrátil. A tak se mladíci vydali zjistit, co vesnici sužuje. Tentokrát byli lidé uvězněni v uchu sovy a Spadlá hvězda je osvobodil, když uchem prostřelil šíp. Lidé mu zase dali dvě ženy, ale on je opět dal svému příteli. Došel k další vesnici a vše se opakovalo, tentokrát ale lidi trápil Wazíya, který jim kradl bizony, které ulovili, a tak lidé ve vesnici umírali hlady. Spadlá hvězda vešel do Wazíyova týpí a zlomil mu jeho ledový luk. Ale druhý den, když lidé vyrazili na lov, znovu se objevil Wazíya, bral jim všechno maso a dával si ho do pokrývky. Spadlá hvězda se Wazíyi nezalekl a pokrývku mu roztrhal. Ale Wazíyova manželka druhý den pokrývku zase sešila dohromady. Pak Wazíya pokrývkou zatřepal, a

seslal na vesnici sněhovou vánici. Nakonec se ale Spadlé hvězdě podařilo Wazíyu přemoci, když pomocí vějíře obrátil vítr proti němu a jeho dětem.³⁶

S mytémem ‚vyhození otvorem vzhůru‘ se můžeme v prakticky shodné formě setkat také u dalších lakotských mýtů, například v mýtu o Kamenném hochovi³⁷ nebo o hrdinovi jménem Samorozený³⁸. Toto druhé zrození skrz vyhození do výšky je společné minimálně třem lakotským kulturním hrdinům, kteří v mýtech vystupují coby kladné postavy, protože je jim připisováno mnoho dobrých činů, například zabití vodní a lesní příšery a zlého kouzelníka jménem Wazíya. Tito hrdinové, kteří jsou tedy zrozeni díky dobrému směru vzhůru a zároveň sami dobro konají.

V souvislosti s vyhazováním vzhůru a jeho pozitivním efektem jako opozice ke směru dolů je však nutné zmínit mytém vyskytující se v mýtu M₁₀ a jemu podobných. I zde se setkáme s mytémem vyhazování vzhůru. V tomto případě je však jeho význam jasně negativní, a tak se může zdát, že považovat jej za protiklad směru shora dolů je nesprávné. Nicméně tyto mýty nám koncept směru vzhůru a jeho významu spíše upřesňují. Uvědomme si, že v mýtu M₁₀ se jedná o opakované – čtveré – vyhazování vzhůru, zatímco v případě mýtu M₁₂ je součástí mytému prohození kouřovým otvorem ven, které, nám připomíná již zmíněný porod. Z toho vyplývá, že tyto dva mytémy je nutné zkoumat komplexně a nesoustředit se pouze na samotný směr vzhůru.

³⁶ ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi*.s. 150-157

³⁷ Ibid. s. 135-141

³⁸ Ibid. s. 142-148

4. Touha, přání, snaha

Mýtus M_{13} ale není zajímavý pouze z hlediska směru vzhůru a jeho významu. Setkáme se zde i s několika dalšími mytémy, které si zaslouží naši pozornost. Všimněme si, že v mýtu M_{13} se kromě zmiňovaného vyhazování vzhůru velmi často vyskytuje mytém, který můžeme charakterizovat jako touhu, přání nebo záměr něco učinit. Dohromady se v příběhu vyskytuje alespoň sedmkrát, což je dost často na to, abychom jej mohli podrobněji prozkoumat. Pozornost tak můžeme soustředit na to, co postavy v mýtu chtějí, nebo nechtějí učinit, s jakým výsledkem a za jakých okolností.

4.1 Touha naplněná, touha nenaplněná

První, co v mýtu M_{13} upoutá naši pozornost, je neobvykle velké množství ženských postav. Považujeme-li ženu či ženský faktor v severoamerických mýtech obecně za samostatný mytém, shledáme, že jeho význam a frekvence výskytu je obecně podstatně menší, než je tomu u jeho mužského protějšku. V tomto ohledu je tedy tento mýtus zcela výjimečný, protože tu vystupuje hned sedm ženských postav: první a druhá jsou dvě ženy toužící po sňatku s hvězdami, třetí je manželka muže, který zachránil novorozeně, když spadlo z oblohy, čtvrtá, pátá a šestá jsou tři babičky žijící ve vesnicích, které Spadlá Hvězda osvobodil od nesnází a sedmá žena je manželka zlého Wazíyi. Všechny tyto ženy mají společné, že v mýtu *chtějí* něco učinit nebo získat. Někdy se jejich touha naplní, jindy se ženino přání nesplní. V následující tabulce podrobně rozebereme okolnosti jejich naplněné či nenaplněné touhy, abychom mohli později nalézt souvislost s jinými mytémy, existuje-li vůbec nějaká.

žena: stará/mladá; vdaná/nevdaná	chce	co?	s jakým výsledkem?
dvě nevdané; mladé		manželství s hvězdou	úspěšně
vdaná; mladá		kopat tuřiny	neúspěšně (nesmí, ale zákaz poruší a je potrestána)
vdaná; stará		mít dítě	úspěšně
?; stará		nakrmit hrdinu	neúspěšně (nemůže, protože chybí voda)
?; stará		nakrmit hrdinu	neúspěšně (nemůže, protože chybí oheň)
?; stará		nakrmit hrdinu	neúspěšně (nemůže, protože chybí jídlo)
?; ?		zašít pokrývku a tedy zajistit vítězství manžela	úspěšně, později neúspěšně

Na první pohled v tabulce žádný řád není. Jediné, co mají ženy společné je to, že všechny něco chtějí. Ale ani to, zda jsou mladé nebo zda jsou již manželkou nějakého muže, nemá souvislost s tím, zda se jejich přání (záměr, touha) naplní, nebo nenaplní. Ani pokus o nalezení souvislosti s výše zmiňovaným směrem vzhůru/dolů coby často se vyskytujícím mytémem se nejeví jako správný postup při dešifrování této tabulky. Na základě prvních dvou řádků se sice můžeme domnívat, že směr vzhůru (nahoru ke hvězdám) znamená, že touha bude naplněna a směr dolů (kopání tuřínů dole v zemi) má za následek pravý opak, nicméně brzy shledáme, že u ostatních žen se žádná spojitost s jakýmkoliv směrem nevyskytuje.

Je tedy vůbec nějaké pravidlo, které nám říká, zda bude ženina touha naplněna, nebo nenaplněna? Na první pohled je takové hledání bezúspěšné, což by ovšem znamenalo, že ani touha (přání, záměr) nemůže být v mýtech posuzována jako mytém. Odpověď na otázku naplnění, nebo nenaplnění toho, co ženy chtějí, však nalezneme, pokud podrobněji prozkoumáme předmět jejich touhy, přičemž význam směrů tentokrát nebudeme brát v potaz.

První dvě ženy si chtějí vzít za manžela hvězdy, úspěšně. Ve druhém případě jedna z žen chce získat potravu, což je jí jejím manželem zakázáno, a ona je později za porušení zákazu potrestána smrtí. Manželka muže, který našel novorozeně, chce mít dítě, což se jí splní. Tři babičky chtějí postupně nasytit hrdinu, ale ani ony tak nemůžou učinit. Poslední žena, manželka nadpřirozeného Wazíyi, je při svém pokusu o vítězství manželovo nejdříve úspěšná, pak neúspěšná. Obecně lze to, co ženy v mýtu M_{13} chtějí, rozdělit do dvou kategorií. Do první skupiny zařadíme přání a záměry, které se týkají uspokojení základních životních potřeb, zejména pak hladu. Taková přání označme jako ‚Z‘. Do skupiny druhé pak náleží přání a tužby, jejichž společným jmenovatelem je sociální interakce nebo společenský význam těchto přání. Nazvěme je ‚S‘. Pokud v tabulce nahradíme to, co ženy chtějí, těmito dvěma písmeny, vyvstane následující souvislost:

žena → chce → S → úspěšně

(ženy, které si chtějí vzít za manžely hvězdy; žena, která touží po dítěti)

žena → chce → Z → neúspěšně

(žena, která chce kopat tuřiny; babičky, které chtějí nabídnout hrdinovi něco k jídlu)

Z této souvislosti se poněkud vymyká poslední žena uvedená v tabulce – Wazíyova manželka. To ale lze vysvětlit tím, že ona sama má charakter nadpřirozené bytosti, a tak se na ni pravidla stanovená v mýtech pro svět lidský nevztahují.

4.2 Touha ženská a její transformace

Jak tuto závislost naplnění či nenaplnění touhy na jejím předmětu interpretovat? Položme si nejprve otázku, zda lze v mýtech najít i souvislost převrácenou. Jinými slovy, je možné nalézt i mužskou transformaci

muž → chce → S → neúspěšně

muž → chce → Z → úspěšně?

Nutno zdůraznit, že mýtus M_{13} je neobvyklý v tom, že v něm vystupuje nebývale mnoho ženských postav v aktivní roli, navíc ještě v souvislosti jak se skupinou S, tak Z. Obecnou typologii předmětů touhy postav mužských musíme hledat ve větším počtu mýtů, kde aktivně vystupují muži, tj. většina zkoumaných mýtů.

Zde je přehled nejčastějších tužeb či přání mužských. Některé z nich jsme již dříve uváděli jako samostatné mytémy, jako například hlad. Skupiny S a Z je tedy nutné chápat na úrovni grup jednotlivých mytémů.

1. hrdina se chce najíst, protože má hlad (např. M_1 , M_2 , M_5 či Thompson 54-58)
2. hrdina chce umět nějakou neobvyklou dovednost, např. vyhazovat svoje oči nebo létat jako pták (M_{10} nebo Thompson, 64-65)

3. hrdina chce porazit nepřítele (v mýtu M₉ Iktómi soutěží s vodopádem)

4. hrdina chce někoho zesměšnit (zesměšnění žen v mýtu M₉ nebo Thompson 60-62)

Skupinu Z je možné v souvislosti s muži chápat stejně, jako tomu bylo u žen (případ 1.). Opět se jedná o hlad jako předmět touhy. Ale skupina S definovaná výše jako sociální interakce nebo společenský význam takových přání v mužské transformaci chybí. Zajímavé je, že ani touha po manželce není v tomto případě zastoupena, protože manželka je chápána jako odměna nebo dar z vděčnosti (viz. M₁₃). Co ale mužští hrdinové v mýtech chtějí, je ukázání síly, nadřazenosti nebo vítězství nad nepřítelem. Protože i toto je svým způsobem sociální interakcí, považujeme takovou touhu za jistou podmnožinu skupiny S a označme ji jako S_u – ukázání síly (případ 2.-4.).

Nyní se vraťme zpět k otázce, zda lze vysledovat obrácenou transformaci závislosti mezi tím toho, co muži chtějí, a naplněním či nenaplněním jejich touhy. Ukazuje se, že pokud chce mužský hrdina utišit hlad, který jsme zařadili do skupiny Z, je ve většině případů úspěšný. Nutno ovšem dodat, že v tricksterských příbězích může později o kořist přijít, příkladem budiž mýtus uváděný Thompsonem³⁹, ve kterém Manabozho (trickster) nejprve lstí uloví několik divokých kachen, ale později je sám přelstěn vlky. Podle mého názoru to nutně nemusí znamenat, že závislost

muž → chce → Z → úspěšně

neplatí. Uvědomme si totiž, že muž je v tomto případě, na rozdíl od žen v předchozím mýtu, současně i trickster a mýty, které lze označit jako tricksterské, představují, jak zdůrazňuje J. F. Ullrich, „reflexi iracionální stránky lidství a (...) satiru na lidskou hloupost. Stejně jako na neovládané biologické i mentální potřeb.“⁴⁰ Proto i samotného trickstera je

³⁹ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 54-58

⁴⁰ ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi.* s. 42

jistě možné chápat jako záměrně pokřivený satirický obraz muže a jeho schopností. Navíc muži, kteří v mýtech nemají šibalský charakter, jsou při získávání potravy úspěšní. V Thompsonově mýtu o Manabozhovi a kachnách je totiž trickster o jídlo připraven indiánskými lovci – muži.

Pokud se předchozí závislost ukázala jako platná, lze očekávat, že závislost opačná, tedy muž \rightarrow chce \rightarrow S \rightarrow neúspěšně bude rovněž funkční. V tricksterských mýtech se nejčastěji vyskytuje situace, kdy muž (trickster) chce zesměšnit nepřítele. Tento případ jsme výše označili jako jeden ze způsobů ukázání síly (S_u), který rovněž náleží do „S“. Mýtů, ve kterých trickster zesměšní své nepřátele, je nespočet. Kromě zde uvedeného mýtu M_9 jich několik nalezneme v Thompsonově sbírce⁴¹ nebo v mýtech, které uvádí McLaughlin⁴². Pokud se jedná o touhu zesměšnit svého protivníka, muž-trickster není nikdy neúspěšný a sám se stává poraženým. Například v mýtu *Iktomi a Ondatra*, uvedeném ve sbírce *Old Indian Legends*⁴³ chce Iktomi od Ondatry získat rybí polévku. Navrhne tedy závod v běhu, který je pro něj díky jeho tělesné konstituci již předem vyhraný. Ale Ondatra nakonec Iktomiho zasměšní sama a polévku získá. I v dalším případě, který jsme označili jako S_u , získání neobvyklé dovednosti, je muž neúspěšný. Jedná se například o mýtus M_{10} .

Na příkladech jsme tedy ukázali, že pravidlo

žena \rightarrow chce \rightarrow S \rightarrow úspěšně

žena \rightarrow chce \rightarrow Z \rightarrow neúspěšně

a jeho symetrická transformace

⁴¹ THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 60-62, 67-69, 76-78

⁴² McLAUGHLIN, Marie. *Myths and Legends of the Sioux*

⁴³ ZITKALA-SA. *Old Indian Legends* s. 24-33

muž → chce → Z → úspěšně

muž → chce → S → neúspěšně

platí. Nutno dodat, že s největší pravděpodobností najdeme i mýty, které výše uvedenou závislost vyvracejí. V tomto případě se inspirujeme Lévi-Straussovým přístupem k takovému nesrovnalostem a nepovažujeme náš závěr za chybný, ale pouze za nedokonale analyzovaný. Jako totiž Lévi-Strauss píše, „zkoumání mýtů nás staví před určitý metodologický problém, neboť se nemůže podřídit karteziánskému principu a rozdělit ji na tolik částí, kolik jich vyžaduje její řešení. Analýza mýtu nemá skutečný konec, neexistuje ani skrytá jednota, kterou bychom na konci rozboru postihli. Motivy se donekonečna štěpí. Už si myslíme, že jsme jednotlivé motivy vyčlenili a navzájem oddělili, a pak zjistíme, že znovu splývají, aby reagovaly na podněty neočekávaných afinit. Jednota mýtu je tedy vždy jen výrazem určité tendence, projekcí, nikdy neodráží konkrétní stav ani moment mýtu.“⁴⁴

Nebereme-li tedy v potaz výjimky z námi stanoveného pravidla závislosti úspěchu/neúspěchu na předmětu touhy a pohlaví toho, kdo touhu projevuje, zbývá položit si otázku, jaký má tato symetrie význam. Stejně jako při srovnávání mýtů M₄ a M₅ ve druhé kapitole, i zde se ukazuje, že v mýtech je na úrovni nepřímého sdělení zakódovaný řád mužského a ženského světa. Jistě nebude považováno za přílišnou spekulaci domnívat se, že ženský neúspěch, pokud jde o naplňování touhy typu ‚Z‘, potvrzuje úlohu muže jako lovce; žena nebude při získávání potravy úspěšná. A naopak to, že mužská snaha uspět při naplňování přání ze skupiny S končí nezdarem, naznačuje, že žena je obratnější ve sféře sociální a společenské, například v péči o dítě či projevené emocionalitě.

⁴⁴ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: Syrové a vařené s.17

5. Číslo čtyři a jeho sémantický význam v roli mytému

Při zkoumání mytémů, které jsou v tricksterských mýtech výrazné a zajímavé, jsme dosud téměř opomíjeli význam a funkci čísel. Některá z nich se v mýtech vyskytují tak často, že jejich sémantický význam je neoddiskutovatelný. Napravme tedy tento dluh v samostatné kapitole. Jako referenční skupinu mýtů při zkoumání této problematiky si nejdříve uveďme velmi stručnou verzi mýtů o stvoření světa tak, jak je převzal a od křesťanského vlivu co možná nejlépe očistil J. F. Ullrich z Walkerových mytických cyklů⁴⁵.

5.1 Tři mýty o stvoření světa

M₁₄:

Ínyan (kámen) neměl žádný počátek a na zemi kdysi nebylo nic než on. Kolem byla temnota (Hán). Kámen byl měkký a beztvářý a měl v sobě všechnu sílu a moc. Rozhodl se vytvořit jinou věc, obrovský disk, který pojmenoval Makhá (Země), jako část sebe sama. Při tom se mu ale otevřely žíly a vytekla z něj všechna krev, která se stala vodou, a kámen se scvrknul a ztvrdnul. Od vody se oddělila síla, která se stala energií a veškerým pohybem (Škán) a získala podobu kopule nad Zemí. Pak Škán stvořil světlo a také Slunce (Wí), aby zahřívalo zemi. Tma (Hán) se střídala se světlem (Anp), a tak vznikl den a noc – první dva ze čtyř časů. Čtyři posvátné bytosti byly Slunce (Wí), Energie (Škán), Kámen (Ínyan) a Země (Makhá). Dohromady tvořily jedno jediné – Wakan Tanka.

Každá ze čtyř bytostí si stvořila společníka. Slunce si stvořilo ženský protějšek, měsíc. Země stvořila bytost jménem vašeň, Vládce pohybu Škán stvořil Větr a Kámen stvořil Hromovou bytost, hroživé stvoření, které se ukrývá za mraky. Těchto osm bytostí se postupně dělilo na manželské páry a jejich děti byly další věci, bez kterých by život lidí a zvířat neměl

⁴⁵ Jedná se o knihu Walker, J. R.: *Lakota Myth*, Edited by Elaine Jahner. Lincoln: University of Nebraska Press, 1983. V této práci však čerpáme z Ullrichovy zkrácené verze v knize *Mýty Lakotů aneb Když ještě po zemi chodil Iktómi*

podobu, jak ji známe. Ze spojení Kamene a jeho protějšku se například narodil Ksá, moudrost. Dále vznikli Mír, zlý obr Íya, démon Gnaški.

Posvátné bytosti rovněž stvořili první lidi – Bizoní lid. Titi lidé žili pod zemí a jejich jedinou povinností bylo obsluhovat Posvátné bytosti při jejich hostinách. Rovněž země byla zalidněna národy zvířat a rostlin.⁴⁶

M₁₅:

Bizoní lid žil spokojeně pod zemí. Nejkrásnější z lidí byla Ité, dcera náčelníka Wazího a jeho manželky jménem Kánka. Do Ité se zamiloval Thaté, Vítr, ale o její ruku se ucházel i zlý Gnaški. Ité si nakonec vybrala Vítr. Gnaški byl rozzlobený, a tak zasměšnil Ksá, Rozum, před všemi Posvátnými bytostmi. Ksá byl smutný, čehož využil zlý obr Íya a přiměl ho ke spolupráci. Ksá si vybral nějakého člověka a zbavil ho rozumu. Íya pokaždé lidem oznámil, že nešťastník je posedlý zlým duchem jménem iktómi (pavouk) a že on jej zažene. To také za tajné pomoci Ksá udělal a dostal za to od lidí odměnu. Jednou se ale posedlým stal sám Ksá. Od té doby je z Ksá Iktómi, který žije mezi lidmi, podvádí je a klame.⁴⁷

M₁₆:

Ité, nejkrásnější z lidí a manželka Thaté, otěhotněla a narodila se jí čtyřčata. Její rodiče, Wazí a Kánka byli pyšní na to, že jejich dcera je manželkou Posvátných bytostí a začali se chovat, jako by i oni sami byli Posvátní. Kánka přiměla svou dceru Ité, aby svedla Wí, Slunce, a on aby zapomněl na svou manželku, Měsíc. Za to byli Wazí, Kánka, Ité i Wí potrestáni. Z Wazího se stal zlý čaroděj Wazíya a z jeho ženy čarodějnice Wakánka. Oba žijí na zemi v osamění a dosud škodí lidem. Také Ité byla vyhnána nahoru na zem. Vzadu na obličejí ji narostl druhý, ohyzdný obličej a ona se stala Dvojí Tváří – zlou bytostí, která unáší

⁴⁶ ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi* s.16-20

⁴⁷ Ibid. s. 20-21

malé děti. Ještě před odchodem na zem ale předčasně porodila svého pátého syna. Wí byl za trest odloučen od své manželky. Zatímco on putuje po obloze přes den, ona v noci. Navzájem se sobě přibližují a vzdalují, ale vždy, když jsou si nablízku, zakryje si Měsíc tvář. Tak vznikl čas třetí – měsíc.

Ksá, který se stal Iktómim, byl nejmocnějším z posvátných bytostí – Škán – vyloučen z jejich kruhu. Iktómi na to řekl: „Můj otec Ínyan existoval dříve než všechno ostatní, je předkem všech věcí. Jsem jeho první potomek a od samého počátku jsem netoužil po ničem jiném než po spokojenosti jiných. Vymyslel jsem všechno potěšení, zábavu i radost, všechny jazyky a dal jsem jména všem věcem. Vždy jsem se choval s úctou ke všemu uctivému. Sloužil jsem Posvátným bytostem i lidem ke spokojenosti všech. Proto bych měl být také ctěn jako posvátná bytost. Ale protože můj druhý rodič Wakínyan je beztvářý a podivný, narodil jsem se se směšnou podobou, jakou nemá žádná jiná bytost. Přestože jsem konal skutky pro dobro jiných, všichni se mi jen vysmívali. Výsměch otupil mou touhu konat dobro a já jsem rozhodnut mstít se zesměšňováním jiných. Nikoho nebudu šetřit, všechny napálím a zesměšním, všechny kromě tebe, Škán, protože ty jediný jsi mimo dosah mé moci. Od této chvíle ať se všichni třesou před Iktómim.“⁴⁸

Čtyři synové Thatého a Ité začali také žít na zemi. Každý z nich měl jinou povahu a dal vzniknout jedné světové straně. Statečný Éya vládl Západu a je první mezi směry. Společníka mu dělá okřídlená hromová bytost. Severu vládne spolu s čarodějem Wazíyou krutý Yáta. Yánpa vytvořil Východ a Okága dal vzniknout Jihu. Jejich pátý nedonošený zůstal navždy hravým dítětem a stal se z něj vzdušný vítr. Čtyři větry putují po okraji země a než se vrátí, uplyne čtvrtý čas – rok. Neustále mezi sebou soupeří, a tak se střídají roční období.

⁴⁸ Iktómiho odpověď na rozsudek, který nad ním vykl Šká, uvádíme doslova, protože pouze tak bude dostatečně výmluvná. Zkrácením by ztratila svoji působivost.

Země byla osídlená zvířaty, ale lidé na ní byli jen tři, a to Iktómimu nestačilo na jeho žerty a šibalské kousky. A tak se společně s Dvojí tváří přestrojili za mladý pár a vydali se do pozemí přesvědčit lidi, že na zemi, kde je dostatek masa a krásných bizoních kůží, se žije daleko lépe. Nakonec je následovalo sedm mužů se svými ženami a dětmi. Iktómi je ale zavedl na místo, kde nebyla žádná zvěř, ani dřevo. Děti a ženy se rozplakaly a Iktómi se vysmál jejich neštěstí. Druhý den je Waziya a Wakánka odvedli do oblasti borovic a ukázali jim, jak lovit zvěř, vydělávat kůže a šít oděvy a týpí. Těchto sedm rodin bylo předky všech Lakotů.⁴⁹

Ač je toto shrnutí mýtů o stvoření světa velmi stručné, přesto je patrná souvislost s postavami, které jsme již dříve zmiňovali v jiných mýtech. Přestože jsme se touto odbočkou k mýtům o stvoření světa dočasně vzdálili od strukturálně analytické metody a od typu mýtů, na které ji aplikujeme, je jistě zajímavé alespoň trochu odkrýt pozadí postav v tricksterských příbězích. Zaměříme však pozornost zpět na jednotlivé mytémy v tomto mytickém celku.

5.2 číslo čtyři a čtyři plus jedna jako mytém

Již dříve jsme se zmiňovali, že číslo čtyři má v mýtech zvláštní postavení, a proto jsme jej nadefinovali jako samostatný mytém. Většinou se jednalo o čtveré opakování určitého úkonu s důraznou tabuizací překročení tohoto čísla. Například v mýtu M_{10} a jemu podobných má trickster dovoleno opakovat nově získanou dovednost (vyhazování očí, vyskakování vysoko nahoru) pouze čtyřikrát. Trickster toto pravidlo poruší a za to ho čeká smrt nebo velké nesnáze. Mýty o stvoření světa potom z hlediska spirituálního vysvětlují, proč má takový význam právě čtyřka. Je ovšem zjevné, že takové vysvětlení je až sekundární. Mýty o stvoření světa pouze potvrzují unikátní význam tohoto čísla, které dávní tvůrci považovali za významnější než čísla ostatní. Pokusme se zjistit, co je k tomu vedlo.

⁴⁹ Ibid. s. 22-26

Čtyřka je v mýtech M_{14} , M_{15} a M_{16} přítomna ve třech základních představách o světě. Na jejím principu je vystavěn koncept čtyř světových stran, čtyř základních časů a čtyř základních elementů, ze kterých je stvořen svět. Všechny tyto čtveřice mají společné, že jejich přítomnost je pro člověka každodenní součástí. Jinými slovy, význam čtyřky v analogii se čtyřmi světovými stranami nebo čtyřmi ročními obdobími je mnohem lépe čitelný, než například význam čísla tři v evropském kulturním kontextu. Pro trojku, která má v našich pohádkách a bájích stejný význam, jako pro indiány číslo čtyři, totiž žádnou zjevnou analogii, která by byla součástí přírodního řádu, nenalezneme. Nalezení odpovědi na tuto problematiku ale není součástí této práce, vraťme se proto zpět na americký kontinent.

Druhou podstatnou charakteristikou čísla čtyři v mýtech o stvoření světa je fakt, že se v podstatě jedná o číslo pět, respektive o koncept ‚čtyři plus jeden‘. O co se jedná, vysvětlíme v zápětí. Připomeňme, že v mýtu o stvoření čtyř světových stran se říká, že čtyři směry (strany) vytvořili čtyři synové Thaté, Větru. Oni jsou příčinou střídání čtyř ročních období a dělení času na roky. Spolu s nimi ale na zemi existuje ještě jeden bratr, pátý syn Větru jménem Yúm, který dal vzniknout vzdušnému větru a nevládne žádné světové straně. Světové strany jsou tedy čtyři, ale patří k nim i Yúm, ač sám žádné straně nevládne. Při podrobnějším prozkoumání druhé čtveřice, čtyř základních elementů tvořících zemi, zjistíme, že i zde platí koncept čtyři plus jedna. Pátým elementem je Unkté, vládkyně vod, která vznikla, když kámen vytvořil sám ze sebe Zemi. V mýtu se dále praví, že ve vodě nemůže přebývat síla, a proto byla všechna její energie přesunuta do oblohy a dala vzniknout Škán, vládci všeho pohybu. Ač tedy voda vznikla spolu s ostatními čtyřmi živly, nemá sílu a moc jakou Lakotové připisují těm ostatním. Třetí čtveřicí jsou čtyři časy, které na světě existují, den, noc, měsíc a rok. Zde pátý ‚čas‘ méně zjevný, domníváme se, že koncept čtyři plus jedna je možné definovat jako čtyři časy, které dohromady vůbec nějaké plynutí času odměřují. Ona pátá součást je tedy samotná veličina, čas, která je ostatními čtyřmi definována a rozdělena.

Je ale toto pravidlo použitelné mimo mýty M_{14} , M_{15} a M_{16} ? V tricksterských mýtech, kde se čtyřka vyskytuje, je koncept pátého opakování jako součástí čtyř předchozích oslaben. Nicméně i zde můžeme mluvit o čísle čtyři plus jedna. Například v již jednou zmiňovaném mýtu M_{10} je páté opakování možné, ač způsobí nesnáze. Konkrétně, tricksterovi se oči podaří vyhodit do vzduchu i po páté, ale už si je nedokáže nasadit zpět.

5.3 Prvočíslo

Ukázalo se tedy, že spíše než o čtyřce jako mytému, bychom měli uvažovat o čísle pět, případně čtyři plus jedna. Otázkou je, jaký má tento mytém význam.

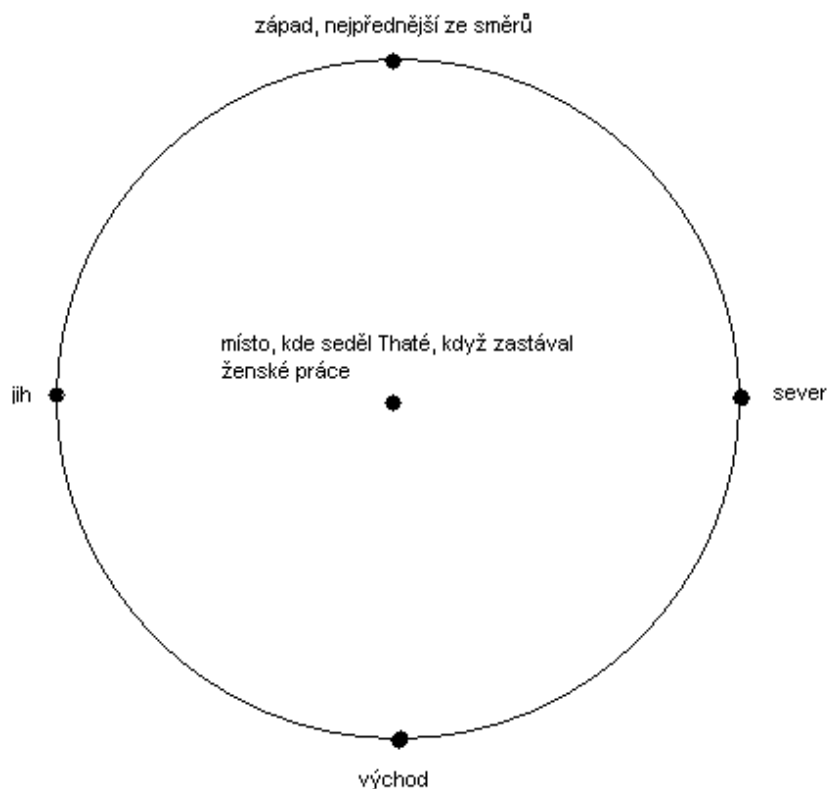
Domníváme se, že klíčem pro zodpovězení této otázky je fakt, že číslo pět je prvočíslo. Přestože Lakotové ani jiné severoamerické kmeny nevytvořili žádnou vlastní teorii čísel, jak ji známe z řecké kultury, je možné, že prvočíslo a nemožnost rozdělit jej na součin jiných (přirozených) čísel bylo pro tyto kultury do určité míry fascinující a nadřazené číslům ostatním. Pětka totiž díky nedělitelnosti tvoří pevný uzavřený celek, který tak může pro Lakoty symbolizovat i nezničitelnost a jednotu celého jim známého světa. Pokud je tato teorie správná, může být zároveň odpovědí na otázku, kterou jsme si v této kapitole již jednou položili, totiž proč se v severoamerických mýtech opakuje číslo čtyři, nebo přesněji, jak jsme později ukázali, čtyři plus jedna.

Ve třech posledně citovaných mýtech nalezneme ještě jeden důkaz, že naše teorie o výsadním postavení prvočísel není nereálná. V mýtu M_{16} o zalidnění světa se totiž píše, že na povrch země přišlo z podzemí sedm mužů s rodinami, kteří se stali potomků všech Lakotů. Opět zde tedy hraje důležitou roli prvočíslo a i v tomto případě lze říci, že nedělitelnost sedmičky symbolizuje jednotu a nerozdělitelnost (nezničitelnost) lakotského národa.

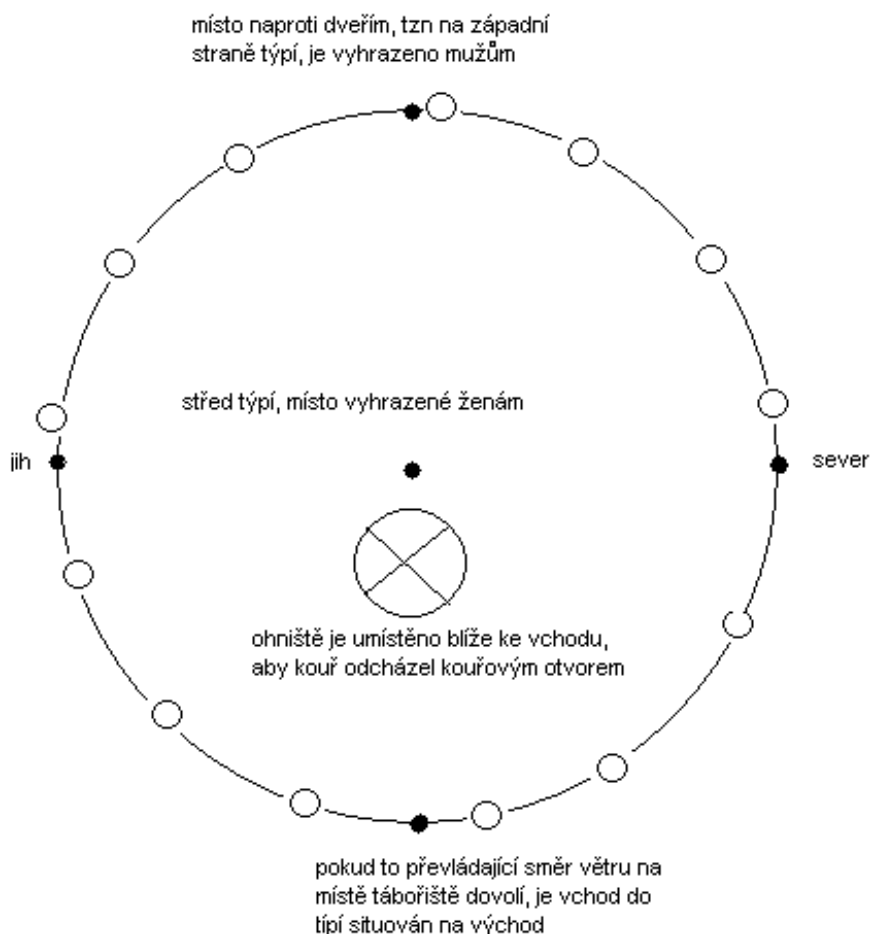
V mýtech se, i když nepřímě, setkáme ještě s jedním prvočíslem. Jeho objasnění a odůvodnění však vyžaduje detailnější prostudování mýtu M_{14} a M_{16} . Jak si vzpomínáme, v

prvním uvedeném mýtu, který popisuje vznik a podobu světa, se říká, že Ínyan, Kámen, stvořil Zemi sám ze sebe a dal jí podobu obrovského disku. Z mýtu M₁₆, který vysvětluje vznik světových stran, se dozvíme, že Thaté, Vítr, jehož synové se stali čtyřmi směry, žil nejprve se všemi svými dětmi v týpí postaveném přesně uprostřed Země. Jeho synové seděli na místě vyhrazeném pro muže – naproti dveřím – a Thaté seděl na místě vyhrazeném pro ženy, tedy přesně uprostřed týpí vedle ohniště, a zastával všechny ženské práce. Později, když jeho synové dospěli, dali vzniknout světovým směrům, odešli každý na svůj okraj Země. Západ se stal nejpřednějším ze svých bratrů.

Nakresleme nyní Zemi jako půdorys disku, jak si jej podle mytického popisu představovali dávní Lakotové:

Představa světa jako kruhového ohraničeného prostoru, v rámci něhož jsou určité sféry vymezené ženám a jiné jsou privilegované, nápadně připomíná jiný ohraničený prostor mající tvar kruhu, a tím je indiánské týpí. To by se pozorovateli shora jevilo takto:

Vidíme, že oba prostory jsou si navzájem tolik podobné, že je možné považovat je za identické. Jak v prvním, tak ve druhém prostoru je střed kruhu definován jako ženský prostor. Rovněž západ je v obou kruzích považován za směr výsadní, privilegovaný.

Budeme-li týpí chápat jako symbolické ztvárnění světa, objeví se další prvočíslo, a to číslo třináct. To je totiž počet stanových tyčí, ze kterých se týpí staví a které prostor uvnitř stanu ohraničují (v obrázku jsou znázorněny jako malé nevybarvené kružnice na obvodu

kruhu). Může to být náhoda nebo je třináct tyčí pouze ideální počet pro efektivní konstrukci stanu, ale v souvislosti s předchozími dvěma prvočíslly, která se v lakotských představách o světě vyskytují, se přikláníme k možnosti, že prvočíselný počet tyčí, které zmenšeninu světa v týpi ohraničují, je stejně jako číslo pět a sedm symbolem absolutní nedělitelnosti a jednoty tohoto prostoru.

Pět, sedm a třináct, to jsou dohromady tři prvočísla, která se v mýtech objevují. Můžeme je chápat jako důkaz, že přestože Lakotové před příchodem Evropanů (a jistě i dlouho po kontaktu s prvními bělochy, kteří se na Velkých pláních objevili) neuvažovali o prvočísllech v rámci teorie čísel, tak pro ně prvočísla měla jistý symbolický význam.

6. Dualita

Vraťme se ještě jednou ke třem mýtům o stvoření světa. V mýtu M_{16} se z Rozumu, jedné z Posvátných bytostí, stává Iktómi, trickster a šibal lakotských mýtů. Jeho odpověď na vyloučení z kruhu posvátných bytostí, která je zároveň působivou charakteristikou této postavy, jsme citovali tak, jak ji uvedl J. F. Ullrich. Jelikož se v této práci zabýváme primárně tricksterskými mýty, budeme se původem Iktómiho zabývat podrobněji, přestože tak vybočíme z rámce strukturální analýzy. Z bytosti, která zosobňovala rozum, moudrost a snahu pomáhat lidem a zvířatům se stala postava zcela opačná. Iktómi se nesnaží o nic jiného, než zesměšnit a napálit všechny ostatní. Často je ale místo toho podveden on sám, a tak pro něj ostatní mají jen výsměch a opovržení. Postava Iktómiho je složena ze dvou protikladných podstat, z rozumu a bláznovství, z úcty a šibalství, z tvořícího a ničícího. Iktómi je zároveň tím, kdo dal jména zvířatům a věcem a kdo vymyslel lidské jazyky, potěšení a zábavu a postavou, která se lidské konání a radost snaží překazit. I jeho původ je v podstatě dvojitý. Je synem nejstarší bytosti (kamene), což je v mýtech, které uvádí J. F. Ullrich, naznačeno tím, že všechny oslovuje „mladší bratře“. Zároveň je ale jeho druhým rodičem hromová bytost, která nemá konkrétní tvar, a tak i Iktómiho podoba je směšná.

Lakotský trickster je už ze své podstaty bytostí, která je duální, složená z protikladů. Dualita se ovšem v mýtech neobjevuje pouze v souvislosti s Iktómi. Vzpomeňme si, že i čtyři bytosti představující čtyři elementy, ze kterých se skládá svět, mají svůj protějšek. Ke Kameni náleží Hromová bytost, Slunce má za protějšek Měsíc, ke Škán (energie a pohyb) náleží Vítr a Země má za protějšek Vášeň. Pokud však budeme hledat alespoň náznak duality nebo zdvojování v mýtech tricksterských, až na vzácné výjimky, které nelze považovat za systémové, budeme dualitu hledat marně. Má toto zdvojování v mýtech o stvoření světa nějaký význam? A může nám při jeho hledání pomoci strukturální analýza? Domníváme se, že pomocí této metody je možné otázku důvodu zdvojování zodpovědět, upozorňujeme však,

že aplikace strukturální analýzy je v tomto případě méně konkrétní, než tomu bylo při rozboru mýtů v předchozích kapitolách. Proto nabízíme naši analýzu pouze jako jedno z možných vysvětlení a neděláme si nárok na stoprocentní správnost následující teorie.

Jak zdůrazňuje Lévi-Strauss, jedním ze základů metody strukturální analýzy v antropologii je její úzká analogie s metodou jazykovědců, fonologů⁵⁰. Připomeňme si, že aby mohl fonolog definovat fonémy určitého jazyka, musí je nejdříve rozčlenit do tzv. distinktivních opozic, které určují, který zvuk již definuje jiný foném a který je pouze jinou variantou téhož zvuku (alofon). Pomocí konstruování takových opozic lze vytvořit celý fonetický systém daného jazyka. Například angličtina rozlišuje přední otevřenou samohlásku ,æ‘ ve slově bat (netopýr) a uzavřené přední ,e‘ ve slově bet (sázet se). Protože ,æ‘ a ,e‘ mění význam slova, jsou tyto dva zvuky dvěma různými fonémy⁵¹. Naproti tomu čeština æ‘ a ,e‘ nerozlišuje a považuje je za alofony téhož fonému.

Aplikujme nyní fonetický postup na mýty o stvoření světa. Potom můžeme chápat dualitu čtyř zemských živlů i jako distribuci mytémů (fonémů) do dvojic, které je definují. Iktómi se svou dvojí podstatou a původem může být chápán jako samostatný foném složený zde dvou fonémů jiných. Příklad jazykový uvádíme opět z angličtiny; v tomto jazyce je totiž zvuk odpovídající českému ,č‘ zapisován jako ,tš‘. Iktómi je tedy mytémem složeným ze dvou mytémů. Je-li tomu tak, tyto základní mytémy by měli být těmi, ze kterých se skládají všechny grupy mytémů i mýty samotné. Je ale nasnadě, že stejně jako je obtížné rozdělit proud neznámé řeči na jednotlivé zvuky tvořící slova, tak i pro nás bude obtížné tyto základní mytémy nalézt. Pokusme se však o to. Je nasnadě, že tyto mytické ,fonémy‘ budou v mýtech skryté v kombinaci mytémů jiných, nicméně některé z nich, například Kámen či Vášeň, lze ve

⁵⁰ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. 374str. ISBN 80-7203-713-7. s. 39-57

⁵¹ Peter ROACH, Peter. *English Phonetics and Phonology*. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 283 pages. ISBN 0-521-78613-4. s. 38-47

strukturách objevit snadno. První ze jmenovaných, Kámen, se totiž v mýtech vyskytuje neskrytě a představuje, stejně jako v mýtu o stvoření světa, mocnou a nejstarší sílu. Vzpomeňme si například na mýty M_1 , M_2 nebo M_9 , ve kterých trickster urazí kámen a ten se mu za to pomstí. Také Země jako základní mytém je poměrně snadno dešifrovatelná. V mnoha mýtech se trickster snaží uniknout nepříteli tak, že vyhrabe díru v zemi a v ní se ukryje (např. mýtus M_9 či podobný mýtus arapažský uvedený v Thompsonově sbírce⁵²). Vášně zase můžeme chápat jako touhu pomstít se, zlobu či podobné emoce (mýtus M_9 , M_{11}). Ze všech příkladů je patrné, že mytémy, které nazýváme základní, v mýtech ve své konkrétní podobě pouze probleskují, aby se opět ztratily mezi mytémy jinými. Nemůžeme si být jisti, zda častý výskyt kamene jako mytému je pouze náhoda, nebo je to potvrzení naší teorie. Opakujeme proto, že náš koncept dvojic mytémů nabízíme jako nový pohled na zdánlivě nedůležité detaily, které se v mýtech objevují.

⁵² THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians* s. 67-69

7. Závěr

V této práci se nám díky strukturální analýze podařilo definovat či upřesnit řadu mytémů, které jsou v tricksterských mýtech časté nebo výrazné. Jako první jsme analyzovali grupu mýtů, jejichž společným jmenovatelem byl výskyt slepce, slepého starce, přesněji pak získání nové fyzické schopnosti (např. slepoty) tricksterem. Ukázali jsme, že změna, představovaná získáním této nové schopnosti je v mýtech vnímána negativně či pozitivně v závislosti na způsobu života kmene, jenž si mýtus vypráví. Zatímco kmeny kočovné, živící se lovem velkých zvířat, vnímají získání nových schopností a tedy i změnu v mýtech pozitivně, tak kmeny, které potravu získávají i zemědělstvím, které jim v nepřetržitém kočování brání, zobrazují takovou změnu jednoznačně negativně. Jak jsme ale upozornili na konci této kapitoly, takové hledání sémantického významu mimo rámec mýtu se zcela neslučuje se zásadami strukturální analýzy.

V kapitole třetí jsme se zaměřili na mytém, který byl definován již dříve v postupové práci jako směr dolů a jeho negativní význam. Tato definice se stala východiskem pro další upřesnění a rozdělení konceptu mytému. Na šesti mýtech jsme ukázali, že ve skutečnosti je třeba rozlišovat dva směry dolů. Ačkoliv jejich hlavní sémantický význam jako smrt a zkázu přinášející směr je v obou případech stejný, další rozdíly si žádají bližší specifikaci. První skupina mýtů je charakterizována směrem dolů a ničivou silou malou a opakovaně prosazovanou. Ta se v mýtech vyskytovala vždy s trojicí mytémů stoupání-klesání-klesání. Dále v těchto mýtech prosazovalo vždy zvíře, nikoliv lidská bytost a touto silou byl zničen kámen, tedy neživá součást přírody. Druhá skupina mýtů, kde se směr dolů vyskytuje, je jakýmsi opakem skupiny první. Síla působí jednorázově a velmi intenzivně a zničen (zabit) je trickster, nikoliv bytost neživá. Dále je součástí všech těchto mýtů i hlad, lov, sázka a podvod, což jsou mytémy, které mohou být součástí lidského konání, nikoliv však přírodního cyklu. Porovnáním těchto dvou skupin mýtů a jejich charakteristických mytémů usuzujeme, že

zatímco síla opakovaná a slabá představuje ničivou sílu přírody, síla jednorázová a velká nese atributy smrti lidské nebo člověkem způsobené.

Jelikož příkladů pro analýzu směru dolů jsme v mýtech našli dostatek, pokusili jsme se podobnému rozboru podrobit i směr opačný. Ukázalo se ale, že směr vzhůru a jeho případný význam pozitivní není zcela univerzální. Jediný příklad, kdy je směr vzhůru jednoznačně pozitivní, je případ grupy mýtů o hrdinech, kdy je hrdina opakovaně prohazován ven z típí kouřovým otvorem, aby se z něj stal dospělý muž. Přestože analýzu směru vzhůru nebylo možné pro nedostatek příkladů provést, jeden z mýtů o hrdinovi nám poskytl dostatek materiálu pro bližší prozkoumání mytému, který jsme nazvali touha, přání nebo snaha.

Mýtus o hrdinovi jménem Spadlá hvězda je neobvyklý z toho důvodu, že v něm vystupuje hned sedm různých žen. Všechny mají společný výše jmenovaný mytém touhy. Zkoumali jsme, v jakém případě zůstane jejich touha nenaplněná a kdy naopak svého cíle dosáhnou. Ukázalo se, že nezáleží na tom, jaká žena přání či záměr prosazuje (například stará/mladá), ale na tom, co žena chce. Pokud žena chce učinit něco, co představuje uspokojení základních potřeb jejich nebo jejího okolí (například získání potravy a zahnání hladu nebo žízně), je pokaždé neúspěšná. Naopak, v případě, že žena touží po určité sociální interakci (například vdát se), její přání se splní. Po zobecnění tohoto pravidla a jeho aplikaci na další mýty se ukázalo, že stejný, ale obrácený princip funguje i pro touhu a snahu mužskou. Domníváme se tedy, že úspěšné nebo neúspěšné prosazování mytému představuje princip mužských a ženských rolí ve společnosti kmenů, od kterých mýty pocházejí. Podobně skryté zakódování role muže a ženy jsme odkryli i při srovnávání architektiky mýtů M₄ a M₅ v první kapitole věnované metodologii.

Jako předposlednímu mytému jsme se věnovali číslu čtyři, které v severoamerických mýtech představuje podobný symbol, jaký v evropských pohádkách a pověstech číslo tři. Otázku, proč se jedná zrovna o číslo čtyři, jsme se pokusili zodpovědět pomocí tří lakotských

mýtů o stvoření světa. Ty postupně popisují vznik světa a jeho čtyř základních elementů, vznik čtyř světových stran a čtyř časů, které Lakotové rozeznávají, a nakonec příchod lidí na svět. Ukázalo se, že číslo čtyři je nutno chápat jako číslo pět, jelikož nekompletní čtveřici (božstev, směrů) vždy doplňuje element pátý. Domníváme se, že číslo pět je coby prvočíslo symbolem kompletnosti, nedělitelnosti a jednoty. Tuto teorii podporují i další prvočísla, která se v mýtech vyskytují: číslo sedm a nepřímo také číslo třináct.

V poslední kapitole, která rovněž pracuje s mýty o stvoření světa, se pokoušíme aplikovat strukturální analýzu v poněkud abstraktnější podobě než je izolování mytémů konkrétních mýtů. Základní myšlenka této kapitoly je analogie mezi strukturální analýzou jazyka a mýtu. Stejně jako se určitý jazyk skládá z fonémů, které jsou uspořádány do základních dvojic, které tyto zvuky odlišují od alofonů daného jazyka, tak i základní elementy v mýtech o stvoření světa jsou zdvojené. Iktómi, trickster, má podle mýtů dvojí podstatu. Čtyři prvky, ze kterých se svět skládá (Kámen, Pohyb a energie, Slunce, Země) mají každý svůj protějšek (Hromová bytost, Větr, Měsíc, Vášeň). Porovnání jazyka a mýtů, fonémů a mytémů nás přivedlo k myšlence, že tyto základní mytické dvojice jsou, analogicky k jazyku, základními stavebními jednotkami každého mýtu. Ověření takové teorie je ale v této práci pouze naznačeno a tak ji nabízíme jako jeden z možných přístupů k mýtu, jaký strukturální analýza nabízí.

Primárním cílem této práce bylo izolování mytémů a strukturální rozbor vybraných mýtů severoamerických indiánů za použití metody popsané Lévi-Straussem. Na rozdíl od tohoto badatele, naším cílem nebylo odkrytí nových souvislostí nebo vysvětlení určitých aspektů kultury severoamerických prérijních kmenů. I přesto se nám díky strukturální analýze podařilo v mýtech nalézt skryté vzorce těchto kultur, například základní vymezení sféry muže a ženy ve společnosti. Strukturální analýzu považujeme díky její základní tezi, že v mýtu se může stát prakticky cokoliv, za metodu, která umožňuje hledat právě takové nečekané a

vnitřní významy. Na úplný závěr této práce citujeme pasáž z knihy *Syrové a vařené*. Nejlépe vystihuje, že metodologická výhoda strukturální analýzy, tedy že v mýtu je možný jakýkoliv význam a souvislost, zároveň představuje velkou obtíž při hledání toho správného sémantického významu mytému jemu nadřazené jednotky:

„Vrstevnatá struktura mýtu (...) nám umožňuje spatřovat v něm matici významů uspořádaných do řádků a sloupců, v níž však každá rovina odkazuje k rovině jiné, ať čteme matici jakkoliv. Stejně tak každá matrice významů odkazuje k jiné matici, každý mýtus k jiným mýtům. A ptáme-li se, k jakému poslednímu označovanému odkazují tyto významy, které se vyjadřují navzájem, ale všechny společně se musí koneckonců k něčemu vztahovat, jediná odpověď naznačovaná touto knihou (*tj. Syrové a vařené, pozn.*) zní, že všechny mýty vyjadřují ducha, který je vytváří pomocí světa, jehož je sám součástí. Tak může mýtům samým dávat vznik zároveň duch, jenž je jejich příčinou, i mýty jako obraz světa už pojatý do architektury ducha.⁵³

⁵³ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica**: *Syrové a vařené* s. 347

Příloha 1, tabulka jazyků kmenů plání a prérií

Language family and tribe	Meaning/origin of tribal name, where known	Language family and tribe	Meaning/origin of tribal name, where known
Algonkian* (except where noted):		Omaha	“those going against the wind” or “current”
Plains Cree	–	Ponca	“sacred head”
Plains Ojibwa	–	Iowa	“sleepy ones”
Sarsi (Athabaskan)	“not good”	Oto or Otoe	“lechers”
Blackfoot or Blackfeet	English, “black moccasins”	Missouri	“people with dugout canoes”
Gros Ventre or Atsina	“gut people”	Kansas	“wind people”
Assiniboine or Stoney		Osage	“one who carries a message”
(Siouan)	“one who cooks with hot stones”	Quapaw	“downstream people”
Cheyenne	“red talkers”		
Arapaho	“trader”	Caddoan:	
Siouan (except where noted):		Pawnee	“a horn”
Sioux or Dakota	“little adders” (Ojibwa)	Wichita	“big arbor”
	“allies” (Dakota)	Tawakoni	“neck of land in the water”
Mdewakanton Sioux	“spirit lake dwellers”	Waco	English name
Wahpekute Sioux	“leaf shooters”	Kichai	“going in wet sand” or “red shield”
Wahpeton Sioux	“village in the leaves”	Shuman (affiliation unknown)	–
Sisseton Sioux	“swamp villagers”	Kiowa	“principal people”
Yankton Sioux	“dwellers at the end”		
Yanktonai Sioux	“little dwellers at the end”	Uto–Aztecán**:	
Teton Sioux	“dwellers on the prairie”	Comanche	Spanish term
Crow	“bird people”	Padouca	–
Mandan	Dakota name		
Hidatsa or Minitaree	“willows”		
Arikara or Ree (Caddoan)	“horns” or “elk”		
		* see p.21	
		** see p.174	

zdroj: JOHNSON, Michael G., HOOK, Richard. *Encyclopedia of Native Tribes of North America*. 3rd edition. Ontario: Firefly Books Ltd., 2007. 320 pages. ISBN 978-1-55407-307-8

Příloha 2, mapy kulturních areálů

Vše zdroj: JOHNSON, Michael G., HOOK, Richard. *Encyclopedia of Native Tribes of North America*.

3rd edition. Ontario: Firefly Books Ltd., 2007. 320 pages. ISBN 978-1-55407-307-8

1. Severovýchod

2. Pláně a prairie

3. Oblast velkých pánví

4. Jihozápad

Bibliografie:

BASTIAN, Dawn E., MITCHELL, Judy K.. *Handbook of Native American Mythology*. 1st edition. New York: Oxford University Press, 2004. 295 pages. ISBN 978-0-19-534232-1

EACH, Maria I.. *Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend*. New York: Funk & Wagnalis Standart, 1950.

GILL, Sam D., SULLIVAN, Irene F.. *Dictionary of Native American Mythology*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

JAKOBSON, Roman. *Linguistics and Poetics, Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960.

JOHNSON, Michael G., HOOK, Richard. *Encyclopedia of Native Tribes of North America*. 3rd edition. Ontario: Firefly Books Ltd., 2007. 320 pages. ISBN 978-1-55407-307-8

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Strukturální antropologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. 374 str. ISBN 80-7203-713-7

LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mythologica*: Syrové a vařené*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006. 423 str. ISBN 80-7203-644-0

McLAUGHLIN, Marie. *Myths and Legends of the Sioux*. Bismark, N.D.: Bismark Tribune, 1916.

RADIN, Paul. *The Trickster: A Study in American Indian Mythology*. New York: Schocken Books, 1972.

ROACH, Peter. *English Phonetics and Phonology*. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 283 pages. ISBN 0-521-78613-4

THOMPSON, Stith: *Tales of the North American Indians*. Bloomington: Indiana University Press, 1966.

ULLRICH, Jan F.. *Mýty Lakotů, když ještě po zemi chodil Iktómi*. 1.vyd. Praha: Argo, 2002. 383str. ISBN 80-7203-378-6

VESELÁ, Klára. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009. 44 l. Vedoucí postupové práce: Mgr. Zuzana Korecká .

WALKER, J. R.. *Lakota Myth*, Edited by Elaine Jahner. Lincoln: University of Nebraska Press, 1980.

ZITKALA-SA. *Old Indian Legends*. Reprint. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1985.